

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР
МИНИСТРЛІГІНІҢ
М.БӨКЕНБАЕВ атындағы АҚТӨБЕ ЗАҢ
ИНСТИТУТЫ**

С.А.МЕНДЫБАЕВА

**ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы
Оқу - әдістемелік құралы**

Ақтөбе-2024

ӘОЖ 159.9
КБЖ 88.4

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев
атындағы Ақтөбе заң институтының Ғылыми кеңесінде басып
шығаруға ұсынылды

Пікір жазғандар:

1. К.Т. Куанжанова – Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің Жалпы педагогика және білім берудегі менеджмент кафедрасының доценті, PhD
2. Н.И. Каирова - Қазақстан Республикасы ПИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты жалпы білім беру пәндері кафедрасының бастығы, з.ғ.к.,

Мендыбаева С.А.

М ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы оқу –әдістемелік құралы/
С.А.Мендыбаева – Ақтөбе: Қазақстан Республикасы ПИМ
М.Бөкенбаев атын. Ақтөбе заң институты, 2025. – 96 б.

ISBN 978-601-7883-40-1

«ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» оқу-әдістемелік құралында енгізілген ситуациялық тапсырмалар мен тест сұрақтары курсанттардың білімін кеңейту және тереңдету, қорытындылау мақсатында құрылған. Оқу құралды Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі ведомоствалық оқу орындары курсанттарын оқыту үшін қолдануға болады.

ӘОЖ 159.9
КБЖ 88.4

© С.А.Мендыбаева
© ҚР ПИМ М.Бөкенбаев атын. Ақтөбе заң институты, 2024

МАЗМҰНЫ

- 1.«ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының пәні мен маңызы»
- 2.«ПО қызметкерлерінің этикасының кәсіптік қызметіндегі негізгі категориялары»
3. «Ішкі істер органдарының қызметкерлерінің істеріндегі моральдың жүзеге асыру ерекшеліктері»
- 4.Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби деонтологиясы»
5. Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылысы

Кіріспе

Ішкі істер органдарында қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан ерекше сенім білдіру болып табылады және мемлекеттік қызметшілердің адамгершілігіне және моральдық-этикалық бейнесіне жоғары талаптар қояды. Аталған пәндегі оқытудың басты мақсаты курсанттардың білімдік жүйесін жетілдіру, қоғамдық қауіпсіздікті қалыптастыру мен қорғау, жедел-қызметтік міндеттерді орындауда полиция қызметкерінің кәсіптік қызметінде біліктіліктерін жетілдіру.

Оқылатын «ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәнінің негізгі міндеттерінің бірі ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби моральның қағидаларын курсанттарға терең ұғындыра білу, сонымен қатар қоғамдық-саяси, заң және арнайы пәндермен өзара органикалық байланыста көрсету; патриоттық сезімді дамытып, қоғамға қарсы құбылыстарға жол бермеу; адамгершіліктік-кәсіби деформацияға қарсы тұра білу. Оқылатын пән мәдениетке, тәрбиеге, өзара қарым-қатынастарды дұрыс жолға қоя білуге көп көңіл бөледі. Жалпы философиялық дүние танымдық түсініктер ішкі істер органдарының қызметінің ерекшеліктеріне байланысты қарастырылады.

Аталған курс қызметкерлерінің құқықтық, адамгершіліктік және эстетикалық мәдениетін

арттыру ішкі істер органдарының негізгі істерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты курсанттар үшін қоғамда болып жатқан әр түрлі процестерді дұрыс талдап білу және демократиялық қоғамның адамгершіліктік және рухани байлығын қоғамда кездесетін құбылыстар мен қылмысқа қарсы қоя білу ең негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Оқу құрал мақсаты: — Оқылатын пәннің жалпы логикасы қоғамда болып жатқан демократияландыру, гуманизм және әлеуметтік өзгерістерге объективті түрде баға беріп, құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің рухани дүниесінің қиын да қарама-қайшы жақтарын ашып, олардың адамгершіліктік-құқықтық негіздерін көрсету.

Оқу құралында урсанттардың патриоттық сезімді дамыту, қоғамға қарсы құбылыстарға жол бермеу, адамгершіліктік-кәсіби деформацияға қарсы тұра білуге үйрету. Оқу құралында 6 тақырып қаралған.

«ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» пәнін оқыту кезінде оқытушының курсанттардың білімін, ептілігі мен дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, алдына қойған мақсатты сонымен қатар жоғары сапалы моралдық-адамгершілік және еріктік қасиеттерін тәрбиелеуді жетілдіру, таңдаған

мамандықтарының кәсіби маманы ретінде дайындауға міндетті.

Оқу материалын тереңдетіп оқыту мақсатында Басқарма және психология кафедрасымен тест сұрақтары оқытылатын тақырыптарына сәйкес жасалған.

Бақылау және тест сұрақтары курсанттардың оқу материалын меңгеруінің тексеруге мүмкіндік береді. Жағдаяттық сұрақтар қиын тапсырмалардан тұрады, яғни құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызметтерінде туындайтын тәжірибелік жағдайларда курсанттардың теориялық кәсіби этикасы білімін қолдануына тексереді.

Жинақ алты бөліктен құрастырылған және «Заңгердің кәсіби этикасы» пәнінен оқу-жұмыстық бағдарламасынан алынып, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Оқу-әдістемелік кеңесінің отырысында талқыланып, Ғылыми кеңесінде мақұлданып, басып шығаруға ұсынылды.

Кейбір тапсырмалар мен сұрақтарда жалпы адамзаттын моральдық бағаларын және ПО қызметкерлерінің қызметіндегі кәсіптік адамгершілік құндылықтарынын мазмұндарын ашып көрсетілді.

Тест сұрақтарын шешу үшін ең алдымен курсант тақырып бойынша теориялық

материалды, сонын ішінде дәрісті, оқулық бөлімдерін, нормативтік-құқықтық актілерді білу қажет.

Оқытушы пәннің барлық материалын қамтитын сұрақтар тізбесін дайындайды.

Оқытушы бірнеше тест сұрақтарын шешкен курсантты қорытындылап бағалауы қажет.

№1.Тақырып. «ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасының пәні мен маңызы»

ПО қызметкері қоғамның адамгершілік ықпалы мен өзінің қызметтік құрылымы саласында тұрақты болады. Бір жағынан, ол қоғамның тәрбиелік адамгершілік әсерін сезінеді, ол оны қоғамдық адамгершілік қағидаттарына сәйкес қалыптастырады, ал екінші жағынан, ол өз қызметімен азаматтарға тәрбиелік әсер етеді – егер олардың заң талаптарын орындауы әлеуметтік әділеттілік ісіне қызмет етсе және азаматтар оны терең адамгершілік деп санаса, оң, ал егер оның әрекеттері қабылданса, теріс азаматтар әділетсіз және сол арқылы этикалық емес, мәдениетсіз.

Міне, құқық қорғау органдарында қызмет құрылған негіздер. Оның көптеген аспектілері бар, бірақ қызметкерлерде патриотизм мен ұжымшылдық сезімін, әлеуметтік әділеттілік сезімін, адамдарға құрмет сезімін

адамгершілікке тәрбиелеу органдар мен бөлімшелер басшыларының, сондай-ақ тәрбие және кадр аппараттарының, қызметтік ұжымдардың қызметкерлерінің тәрбие жұмысының басты нысаны болып табылады. Құқық қорғау органдары қызметінің осы саласына қойылатын талаптар іс жүзінде олардың қызметінің басынан бастап бірқатар құжаттарда жазылған. Алғашқы талаптардың бірі адамдарға мұқият қарауды талап ету болды. Дөрекілік, дөрекілік, әдепсіздік, қатыгездік, биліктен асып кету органдарда болумен үйлеспейтіні атап өтілді. Қызметкер кез-келген жағдайда сыпайы, дұрыс, мейірімді болуы керек.

Қазіргі кезде біздің қоғамда адамды танып-білуге деген ұмтылыс күннен-күнге артуда. Этика да, құқық та адамтанушы пәндер ретінде қалыптасуда. Бұл екеуін біріктіретін басты өзек - адам. Осындай тоғысудың нәтижесінде ғылыми талдаудың жаңа бағыттары ретінде құқық философиясы немесе тәжірибедегі құқықты орнықтырумен байланысты жеке құқық, жергілікті құқық және т.б. қалыптасады. Құқық философиясына жүгіну — қазіргі заманғы адам өмірінде құқықтың алатын орнын түсінуге ұмтылыс. Құқық философиясы - құқықтың танымдық, құндылықты және әлеуметтік негіздері туралы ғылым, құқықтың мәні туралы ілім. Басқаша сөзбен айтқанда адамның қандай

себептердің нәтижесінде және қандай мақсаттар үшін құқықты орнықтыратындығы туралы ғылым.

Құқық этикасы белгілі бір дәрежеде құқық философиясының сипатына ие. Алайда, сонымен қатар, құқық этикасының өзіне тән бірқатар ерекшеліктері де бар. Философия әр түрлі мектептер мен бағыттарға объективтік шолу жасауға, барлық құқықтық теориялардың жиынтығы мен олардың дүниетанымдық негіздерін қамтитын белгілі бір көзқарас қалыптастыруға ұмтылады. Ал құқық этикасы тек бір ғана аспектіні таңдайды. Ол, біріншіден, құқықты емес, құқықтағы адамды қарастырудан, екіншіден, адамның құқыққа деген құндылық қатынасын талдаудан құралған. Бұл қатынас адамның құқықтық шындықты бағалауын білдіреді. Мұндай бағалау әрқашан жекелік сипатқа ие және іштей еркін бола тұрып, адамгершілік сипатты да иеленеді: адамның еркіндік, әділдік, жақсылық пен жамандық, басқалар мен өзінің алдындағы борышы туралы көзқарасымен тығыз байланысты болады.

Құқықты түсінуде негізгі екі бағыт бар: объектіге зор мән беретін (объектоцентристік) және субъектіге зор мән беретін (субъектоцентристік) бағыттар. Этика бұлардың екіншісін таңдайды. Яғни, құқық этикасының субъектоцентристік бағыты басқа бағыттарды

жоққа шығарады: бұл жерде ең маңыздысы — субъектінің мүдделері (бұл мәселеге ұқсас жағдай ретінде сот процесіндегі адвокатты тағайындау мен оның ролін атауға болады: адвокат әрқашан сотталушының мүддесін білдіреді).

Ал объектоцентристік бағыт адамға құқықта қалыптасқан мүмкіндіктерге тәуелді ауыспалы сипат береді. Яғни, адам жүріс-тұрыс еркіндігі "берілетін" немесе "берілмейтін" объект ретінде түсіндіріледі.

Құқық этикасының пәніне анықтама берместен бұрын, этиканың пәні мен құқықтың пәнінің анықтамаларын келтіріп өткен жөн болар.

Мораль дегеніміз не? Бұл сұрақтың жауабы зерттеушінің объектоцентристік немесе субъектоцентристік бағытты ұстануына байланысты әртүрлі болады.

Объектоцентристік дүниетаным адамды табиғи-тарихи үрдістің нәтижесі ретінде қарастырады. Бұл көзқарасқа сәйкес, адамның дамуы экономикалық, саяси, техникалық жағдайлармен анықталады. Мұндай дамудың жоғарғы сатысы болып адамның ақыл-парасаты табылады. Аталған бағыт арқылы көптеген мәселелерді түсіну қиынға соғады: неге тарих көп жағдайларда адамды гуманизациялаудан алшақтатады, неге адам нақты жағдайларға

нашар бейімделеді, неге ол карама-қайшылықсыз бақытты көтере алмайды және т.б.

Субъектоцентристік дүниетаным адамды басқаша қабылдайды. Бұл бағытқа сәйкес, адамның бойында болмыстың барлық құпиялары көрініс тапқан. Оны тек ұтымды әдістермен танып-білу мүмкін емес. Адам — микрокосмос, оның әлемінің нақты айқын шегі жоқ. Тарих дегеніміз адамның өзін-өзі дамытуының "соқыр тәуекелі"¹, ал объективтік шындық — адамның ішкі күш-қайратының дамуының, көрініс табуының нәтижесі.

Құқықтың пәніне жүгінуде, құқық туралы әдебиетте оны түсінудің кем дегенде екі жолы бар екендігін ескеріп өткен жөн: құқықты кең мағынада түсіндіру және тар мағынада түсіндіру. Кең мағынада құқық әдет-ғұрыпты (әдет құқығы), дінді (қанондық құқық), табиғи құқықты, позитивтік құқықты, тірі құқықты және т.б. қамтиды. Тар мағынада құқық мемлекет жариялаған нормалар мен заңдардың жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Басқаша айтқанда, іс жүзінде құқықты түсінудің екі жолы қалыптасқан.

Адамдар әрекеті мен өнегелік сипатын айқындау үшін әр ұлттың өз өлшемі болған. Этностық өлшем моральдан да тереңірек жатыр. Белгілі бір таптың тұрмыс-тіршілігін, мұратын белгілейтін қоғамдық сананың айрықша

формасы, қоғамдық қатынастардың ерекше түрі мораль (имандылық, имансыздық) дегеніміздің өзі жалпы адам баласының өнегелілік құбылыстарының туындысы.

Өсіп келе жатқан жас өрендер өздерінің ұлттық мәдениетін дамыта отырып, ғылымда, өндірісте, әскери және құқық салаларында еуропалық сияқты алға басу, яғни өркениетте оларға теңелуі қажет. Адамның мәдени болмысы өзі туып-өскен, тәрбиеленген мәдениеттің болмысына байланысты толысады. Адам баласының рухани жетілуінде шарықтаулар мен құлдыраулар алмасып отырған. Адамзат баласының әлеуметтік және рухани өмірінде үздіксіз қозғалыс болуы заңды құбылыс. Ұрпақ өткенді меңгеріп, қабылдап, түсініп, өзіміздің тарихи, рухани, мәдени байлықтарымызды, оның берік іргетасына сүйене отырып игеретін, бүкіл әлемдік өркениетке лайықты орын алатын кез туды.

Жалпы адамзаттың өркениет қазынасына өз үлестерін қосқан халықтардың мәдени және ғылыми мұраларын зерттеу – ғасырлар тереңінде өздерінің ізгі ойларын ұсынған ұлы адамдардың есімдерін ғана емес, әр ұлттың өзіне тән бай мәдениетін де көрсетеді. Басқа әлем халықтары сияқты қазақтар да бай, дамыған мәдени-ғылыми, философиялық ойлары бар халық. Мұндай зерделі халықтың әлемдік мәдениеттен

тыс қалуы қиянат. Мақтануға да, өзгеге жарқыратып көрсете аларлық рухани қазынамыз, ата-баба қалдырған өткеніміз бар. Әрбір халықтың ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келген әлеуметтік-философиялық ой-пікірлері болады. Жастардың мәдени және рухани өсу белестерін анықтау ісі өз алдына бір мәселе. Сонымен, ұлттың рухани мұрасы азаматқа ортақ болғанымен, әр халық оны түсінуге өз тіршілігі тұрғысынан келеді. Қазақ жерінің батысы Атыраудан, шығысы Алтайға дейін созылып, орасан зор көлемді алып, ертеден рулық, тайпалық бөлінуіне қарамастан, түрлі аймақтардағы дүниетанымдық көзқарастары ортақ.

“Қазақтың кең алқапқа қоныс тепкен, сан жағынан көп өзіндік этномәдени мұрасы бар. Бірегей антропологиялық тұрпаты, ұлттық мінезқұлқы бар екенін де естен шығаруға болмайды. Бір ғажабы – аса зор кеңістігі мекендегініне қарамастан, сол кезеңде өз рухына қуат берелік нәр таба алады да, рухани дүние байлығы адамзатқа ортақ болғанымен, әр ел оны түсінуге өз тіршілігі тұрғысынан келеді”, - деп жазады Қазақстан философтары І.Ерғалиев пен Е.Телібаев.

Егемендікке қол жеткізгеннен соң жаңа тәуелсіз мемлекеттер өздерінің ұлттық ой-сана, салт-дәстүрлерімен қоса, жалпы мәдени – рухани

дүниелеріне зер сала бастады. Ұлттық қоғамдық ойлар ішінде дәстүр мен қазіргі уақыт арасындағы қайшылық пайда болды. Батыстың рухани байлықтарына тәнті болудан арылып, ұлттық ойдың ерекшелігін меңгерудің уақыты келді. Бірақ Еуропаға тән нәрсенің барлығын бойды ала қашудың қажеті жоқ. Қазіргі кезде ұлттық және жалпы адамзаттық рухани байлықтары тиімді үйлестіру мәселесін алға қоя отырып, оларды мүлдем жаңа жағдайда сабақтастыра жүйелеу қажеттілігі туып отыр. Мұның өзі өркениеттіліктің тіке жолына түсінуге мүмкіндік берумен қатар, біздің қоғамдық-әлеуметтік және рухани өміріміздегі ерекшеліктерді игеруге жағдай жасайды. Осы айтылып отырған тұжырым студенттердің қазіргі ұлттық санамыздың өткенін, бүгінгі игілігін, болашақ мақсатын диалектикалық тұтастыққа қарастырып, дүниетанымдарының сапалық нәтижелерін дамытуға мүмкіндік береді.

Белгілі тарихшы Л.Гумилев “Өз тарихын білмейінше және оған белгілі бір көзқараста болмайынша, ешқандай мәдениеттің дамуы мүмкін емес”, - деген пікірін қолдауға тұрарлық. Ендігі жерде қоғамның рухани өміріндегі қажеттіліктерді (факторлар. әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, мәдени-рухани кешендер, т.б.) жан-жақты түбегейлі зерттеп,

бағыт-бағдарын саралап, жасөспірімдердің дүниетанымдарын нарықтық экономика талаптарына сай қалыптастыру білім саласы қызметкерлерінің алдында тұрған ауқымды мақсат.

А. А. Гусейнов моральдың ерекшеліктерін былай анықтаған:

а) ол адамның бірігіп өмір сүру қабілетін сипаттайды және адамдар арасындағы қатынастардың нысанын білдіреді;

ә) моральдық заң әрекеттің субъектісі мен объектісін бөліп қарастыруға жол бермейді, яғни, моральды жариялау мен оны өз басынан өткеру — бұл біртұтас үрдіс;

б) мораль — адамның ерікті түрде өз мойнына алған ауыр жүгі. Мораль — адамның өзін-өзі бәске тігуімен сипатталатын ойы. Сократ у ішуге мәжбүр болған. Иса пайғамбар керіп шегеленген. Джордано Бруно отқа жандырылған. Ганди өлтірілген. Міне, бұл ойдың ұтыстары осындай.

Заңдар жекелеген адам санаттарына қатысты қатал, моральға қайшы, қайырымсыз болуы мүмкін. Неге? Бұл сұраққа жауап беру үшін, мораль мен құқықтың өзара әсерін талдауға тырысып көрелік. Яғни, алдымен, құқықтың адамгершілік құндылықтар мен моральдық нормалар туралы көзқараста қалай

көрініс табатынын, содан кейін, моральдың құқыққа қалай әсер ететінін қарастырайық.

Мораль адамзат қоғамының немесе жеке адам дамуының белгілі бір кезеңінде, яғни, филогенезде және онтогенезде пайда болады. Моральдан бұрын адамдық "Меннің" қалыптасуының сатылары орын алады:

а) *Табыну сатысы* адамның "Біз" феноменінен көрініс табатын әлеммен біртұтастығын, оның әлем мен басқа адамдардан ажырамайтындығын, адамның дүниетанымының басқалармен біртұтастығын білдіреді;

ә) *Мәдениет сатысы* адам қызметінің және адамдық ерекшеліктердің алуан түрлілігі жағдайындағы мәдени нысандарды іріктеуді білдіреді.

Бұл сатыда біз адамгершілік деп атайтын адамдар арасындағы өзара қарымқатынастардың табиғи нормалары қалыптасады, негізгі адамгершілік құндылықтар: еркіндік, жақсылық, жамандық, әділдік пайда болады. Мәдениет сатысы өркениеттің пайда болуымен аяқталады.

б) *Социум сатысында* жақсылық, жамандық, еркіндік құндылықтары борыштың әлеуметтік түсінігіне ауысып, нақты бір қоғамда әлеуметтендіріледі де, әлеуметтік және құқықтық нормаларға айналады.

Бұл кезде олардың адамгершілік бастамасы біртіндеп жоғалып, жойылып кетеді. Егер алдыңғы сатыда біз *гуманистік этика* (фр. *humanisme* — адамды сүю) туралы сөз қозғасақ, бұл сатыда *әлеуметтік этика* жөнінде пікірлер айтылды. Әлеуметтік этиканың ерекшелігі — ол жекелеген, нақты бір адамның емес, социумның мүдделеріне бағытталған. Адам бұл этикада қоғам әсер ететін объект ретінде немесе басқа социум (қоғамның немесе белгілі бір әлеуметтік институттың бөлігі) ретінде көрініс табады.

Әлеуметтік этика, ең алдымен, адамның жүрі-тұрысының сыртқы келбетіне, оның этикеттік имиджіне назар аударады.

Ол адамдағы сыртқы мен ішкі элементтерді тікелей түрде бөліп қарастырады, сөйтіп, оны еркіндіктен айырады.

Осыған байланысты, адамға сыртқы әсер мен жеке мінез-құлық арасындағы ішкі шиелініс қайнар шегіне жетіп, ол сыртқы қарамақайшылықтардан көрініс табады.

Осылай, қазіргі кездегі түсініктегі құқық салыстырмалы түрде кеш, өркениеттің пайда болуы жағдайында пайда болған.

Ол күрделенген сыртқы әлеуметтік өзара әсерлесулердің жүйесінде адам тұлғаға айналған кезде пайда болады.

Осы кезде адамның жекелеген адамдық бастамасы көлеңкеге, яғни, жыныстық, достық

карым-катынастар, жеке шығармашылық әлеміне ауысады, ал бұл жағдайда адамгершілік норма, құндылықтың қажеттігі туындайды.

Занды социологизм асқан дәлдікпен әлеуметтік психологияның, антропологияның, адам биологиясының жаңалықтарынан, техникалық өнертабыстардан не алуға болатынын "ескере" отырып, құқықтың, заңның барлық салаға талғаусыз әсер ететіндігін көрсетеді.

Құқық жүріс-тұрыстардың сыртқы жағына, ал этика олардың ішкі жағына мән береді. Олардың өзара күресіне қарамастан, құқықтық норма өзінің моральдық, адамгершілік мазмұнының арқасында ғана өмір сүреді.

Осы жағдай арқылы көптеген "бос" заңдардың өмірде көздесуі түсіндіріледі. Сондықтан да, құқық моральдық климатты, адамгершілік құндылықтарды сақтау үшін мүдделі. Себебі, олар құқықты қоректендіріп отырады.

Құқықтық және адамгершілік нормалардың шиелінісі көп жағдайларда адамды зорлауға, қанауға бағытталған тоталитарлық жүйе заманында мемлекет мүдделерінің адамның табиғи құндылықтарымен қайшы келетін заманында орын алады.

Бұл шиеліністен шығудың бірден-бір жолы — құқықты өзгерту, оны адамға қарай

ыңғайландыру, адамның мүдделері мемлекет мүдделерінен жоғары тұратындай, ал мемлекет адамның өзін-өзі жүзеге асыруына мейлінше мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін құрал болатындай етіп жағдай жасау.

№2. Тақырып «ПО қызметкерлерінің этикасының кәсіптік қызметіндегі негізгі категориялары»

Этика категориялары-бұл моральдың маңызды жақтары мен сәттерін көрсететін және этиканың ғылым ретіндегі теориялық аппаратын құрайтын ең жалпы ұғымдар.

Этика категориялары-бұл рухани, идеалды тәртіптің қалыптасуы, олар моральдық сананың теориялық деңгейінде қалыптасады және қалыптасады. Олар болмыстың моральдық жағының субъективті көрінісінен басқа ештеңе емес және әлеуметтік құбылыс ретінде мораль туралы жүйелі, ғылыми негізделген, теориялық білімді білдіреді.

Сонымен бірге, моральдық құбылыстардың көрінісі тек теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар күнделікті сана деңгейінде нақты сезімдер, идеялар, ұнатулар мен ұнатпаулар, иллюзиялар және т.б. түрінде жүзеге асырылады деп айту керек. Мысалы, қарыз категориясы бар, сонымен қатар жеке тұлғаның қарыз деген не екендігі туралы идеясы бар.

Этика категориялары туралы айтатын болсақ, олар ғылымның кейбір "қызметтік" функцияларын орындайды деп айту керек. Біріншіден, олар адамгершілікті әлеуметтік қатынастар саласы ретінде білудің шексіз қадамдары. Екіншіден, Этика категориялары білімнің өзіндік құралы болып табылады. Үшіншіден, этикалық категориялар-бұл қозғалыс формасы, бірінші ретті мәннен екінші ретті мәнге дейін моральдық білімді дамыту және т. б.

Басқа ғылымдардың санаттарымен көптеген ұқсастықтары бар этикалық категориялар кейбір ерекше қасиеттерге ие.

Біріншіден, олар адамдардың мінез-кұлқымен, бір-бірімен, қоғаммен, мемлекетпен, отбасымен, ұжыммен жақсылық пен жамандық, парыз, ар-намыс, әділеттілік тұрғысынан қарым-қатынасымен байланысты қоғамдық қатынастардың жағын көрсетеді. Сонымен

катар, олар әрдайым таза түрде әрекет етпейді, бірақ басқа ғылымдардың категорияларымен өріліп, оларда моральдық аспектіні көрсетеді.

Екіншіден, Этика категориялары бағалау, аксиологиялық сипатта болады.

Басқаша айтқанда, олардың барлығын жақсылық пен жамандық, жақсылық немесе жамандық тұрғысынан бағалауға болады және олар өздері осы бағалаудың бір түрі бола алады: борышкер, адал, әділ, әділ, жауапты және т. б. немесе керісінше – тәртіпсіз, абыройсыз, принципсіз және т. б.

Үшіншіден, олар белгілі бір ынталандырушы күш ретінде адамдардың қарым-қатынасы мен мінез-құлқын реттеу құралы болып табылады, қоғамның моральдық талаптарын бар немесе тиісті тұрғыдан білдіреді.

Төртіншіден, Этика категорияларының беделі мен маңыздылығы, сондай-ақ барлық басқа моральдық құрылымдар: принциптер, нормалар, талаптар, ережелер және т.б., қоғамдық пікірдің күшіне немесе жеке тұлғаның өзін-өзі тануына негізделген.

Сонымен, бесіншіден, Этика категориясында және әсіресе оларға жақын адамгершілік ұғымдарында, басқа ғылымдардың категориялары мен ұғымдарына қарағанда, әлеуметтік қатынастардың эмоционалды жағы айқын көрінеді.

Этика категориялары, жоғарыда айтылғандай, мазмұны бойынша объективті және нысаны бойынша субъективті. Мазмұнның объективтілігі оның нақты өмірде не бар екенін және адамдардың санасына тәуелді емес екенін білдіреді. Бірақ бұл мазмұнды адамдар әртүрлі бағалай алады. Бұл бағалау бірқатар факторларға байланысты: тұлғаның интеллектуалды дамуы, оның адамгершілік мәдениеті, сондай-ақ өмір салты, белгілі бір әлеуметтік топқа жатуы. Бұл әр түрлі адамдардың бір өмірлік оқиғаны моральдық бағалауы жиі әр түрлі болатындығын түсіндіреді.

Борыштық категория - жалпы этикада және қызметтік этикада ерекше категория. Моральдық ортаның жеткілікті негізін: мейірімді бол, намысты бол, әділетті бол сияқты негіздер құрайды. Қол! Басқа категорияларына қарағанда борышында күшті әрі басқыншы жағдай. Ол осы идеяны негіздей қоймай, сонымен оған бағынышты: шақырады, талап етеді, оны өмірге айналдыруға мінезін міндеттейді. Борыш адам болуы- ол оның жағдайын, талабын біле қоймай, сонымен осы талаптарды тәжірибеде жүзеге асыру¹

¹ Молдабеков Ж.Ж., Маханбетова А.Ә., Оралбекова А.Ш. Кәсіби этика. Оқулық. – Астана, 2008. – 158 б.

Атақтылар ішіндегі көбісі борыш сезімді үлкен дәрежеге көтереді. И. Кант жазғандай, борыш бұл адамның өзінен асатын дәрежеге көтереді.

Құқық қорғау органының қызметкерлерінің қызметтік борышы қоғамдық борыштың негізгі бөлігі, ол оның адамгершілік объективті борыштық мазмұнының моральдық құндылығы, ол жоғары және әділетті сұрақты шешуіне бағынышты, яғни адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, өзінің, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, құқықтық тәртіпті нығайту. Бірақ та, әскери борыштық потенциалды мүмкіндіктерін айқындауы, егер қоғамдық міндеттер жеке ретінде танылса немесе қабылдаса, олар өзінің қызметіне байланысты дәлелді және әділетті істе жүзеге асуы мүмкін.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің борышы-бұл азаматтарды қорғау объективті қажеттіліктерден, қоғам мен мемлекетті қорғаудан туындайтын және мемлекеттік-құқықтық талаптармен және ішкі адамгершілік туындылармен негіздейтін жоғары және құрметті міндет болып табылады.

Ерік пен борыштың сәйкестенуі — бұл өзіндік адамгершілік апофез болып табылады. Объективті борыш және ерік талаптардың қатынасы әр түрлі ғалымдардың пікірлерімен қаралады. Кейбіреулерінің ойлары бойынша

міндет пен еріктің арасында ешқандай қарсылықтар жоқ. Бірақ әрбір адам бұған қарсы нәтижеге келеді. Әрине, жеке қоғамдық міндеттің өзінің талабы ретінде ескерілуі міндет пен еріктің арасындағы қашықтықты қысқартады. Сонымен бірге өзге мән – жайлар дұрыс емес, яғни борыш пен ерік өздеріне қарсы екі бағыт ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас, егер борыш сыртқы, ішкі жатқызылмауы ретінде болуы мүмкін. Борыш пен ерік бірін-бірі шектемейтін қарама-қарсылар. Олар өте күшті жақындасуы немесе шектесуі мүмкін, бірақ та ешқашан бір-бірін шектемейді. Борыш-бұл ұжымның, қоғамның, тұлғаның ерікті атрибуты.

Адамгершілік адамдар арасындағы қарым-қатынастарды, олардың мемлекетке және қоғамға қатынасын негіздейді. Мемлекет пен қоғам адамға осындай талаптар береді, адамгершілік күнделік өмірдегі нормалардан бейнеленеді және негізделеді, яғни белгілі бір идеалға сәйкестендіріледі.

Адамдардың ескерілетін мораль нормалары оның ішкі сенімдердің басылуымен бейнеленеді. Қоғамдық мораль әрі қарай қоғамдық және мемлекеттік құрылыстың нығаюына себебін тигізеді. Сонымен бірге активті тұлғаны қалыптастырады. Борыш-бұл барлық моральдық нормалардың жиынтығының адамның қызметтік тәжірибесінен бірлесуін айтамыз.

Құқық қорғау органдарында қызметкердің қызметіндегі борыш, ол бірінші дәрежеге және құралы ретінде қарастырылады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің тәртібінің механизмі, олардың ұжымындағы адамгершілік қатынастар 3 негізгі факторларға негізделеді:

- қызметкердің ұжымнан, мемлекеттен және қоғамнан бағыныштылығы, оның қоғамдық қолдау мен мақұлдаудағы мүддесінің ұят сезіміндегі эмоционалдық көзқарасын табу.
- белгіленген бостандық, яғни қызметкердің тәуелсіздігі, ол оның объективті мүмкіндіктер ішіндегі өзінің тәртібін таңдау мүмкіндігін көрсетеді.
- қызметкердің жауапкершілігі, яғни оның «тәуелсіз» әрекеттерден мүмкін болатын салдары үшін, атап айтқанда, әрбір қызметкердің өзінің адамгершілік нормалар ішіндегі моральдық таңдауы үшін жауапты болуға дайын тұруы.

Борыштың адамгершілік мазмұны, заң күші бар құқықтық талаптармен қосылады. Қызметтік борышты белгілейтін және қорытындылайтын барлық қатынастар адамгершілік және құқықтық беделіне иеленеді. Мораль нормалардан шектелуі- бұл әрқашан бір уақытта құқықтық нормалардың бұзылуына әкеп соқтырады. Құқықтық қызметтік борыштық жарлықта, антта, нұсқаулықтарда көрсетілетін

талаптарында, сонымен бірге моральдық баға мен құқықтық норма орын алады. Қызметтік борышта моральдық күшпен айырылған құқықтық талаптар жоқ, сондай-ақ құқықтық жеделден айырылған адамгершілік нормалар жоқ.

Құқық қорғау қызметін реттейтін құқықтық актілерде осы екі қоғамдық талаптардың ара-қатынасы тығыз және терең болып табылады. Құқықтық және адамгершілік нормалар жоғары ұйымдастыру дәрежесін қамтамасыз етеді. Қызметтік борыш активті күшке ие, яғни қызметкерлердің өзінің жұмысын нақты және уақытында орындалу ісіне және ойлауына, өзінің еркінің алдына қойған мақсаттарға жетуі үшін әсер етеді.

Адамгершілік борыштың негізі құрамы болып-өзіндік тәртіп болып табылады. Жедел іздестіру процесс қызметіндегі қызметкерге құқықтық әсер немесе ұжымның әсері оның ішкі жеке ойлауымен, ұятпен сәйкес келуі, бұл оның мінезінің тұрақтылығымен моральға жат болмауына кепілдік бермейді.

Құқық қорғау қызметкердің қызметтік борышты орындаудың адамгершілік критериясының түсінігінде тек тәжірибе нәтижелер ғана емес, сонымен қызметтік ниеттері кіреді.

Қызметтік борышты орындау адамгершілік құндылығы туралы жауап объективті әрекеттің

салдары (оның нәтижелері), субъективті ойлаулары (әрекеттің ниеттері) жекелігінде бермейді. Оны жүзеге асыру үшін қызметінің өзіне қойған мақсаттарды орындау үшін жауапкершілік дәрежесін, оның қызметтік іскерлігіндегі маңызын, сонымен нақты мақсаттарды шешу мүмкіндіктері мен осы әрекеттің салдарын анықтаудың маңызы зор. Сонымен бірге, қызметкердің нақты әрекеттің адамгершілік бағасы оны алдындағы қызметтің есебі анықтайды.

Құқық қорғау органның қызметкерлері өздері - намыс адамдары. Оларда, әсіресе, өзінің қызметтік борышты орындауда айқындалады. Оның негізгісі- бұл бейбіт уақытында батырлықты, өзін-өзі ұстауы, сонымен бірге өзін құрбан етуі болып табылады.

Ол борышты орындау үшін жоғарғы тағайындау мен күнделікті қауіптермен айтылмайды. Олар оны жай орындайды және азаматтар ол үшін алғыстарын айтады.

Қызметкер мен ұжымның намыстарының сәйкестенуі, мақтау сезімін оятады, яғни қызметкердің құқық қорғау органында жатқызылатынынан моральдық қанағаттандырылады. Бірақ қазіргі кезе немесе соңғы кездерінде құқық қорғау органының беделі қоғам пікірлерінде төмен дәрежеге ие болғанмен, оны құқық қорғау жүйесі бүкіл халық

арасында қажетті және оңды ретінде бағаланады. Қызметкердің борышы-құқық қорғау органының беделін қоғамдық пікір, көзқарастарына жоғарыға көтеру және оларда болған салт-дәстүрлерді қалпына келтіру.

Қайырымдылықтың нақтыланған нысанының бірі әділеттілік болып табылады. Ол ізгіліктер арасында негізгі орынды алады, себебі, адамдар арасында ізгіліктер мен зұлымдықтар бөлінісін сипаттайды және бағалайды. Әділеттілік адам өмір сүруінің тәсілдері мен шарттарының бағасы ретінде адамдар өмірі мәнімен тығыз байланысты. «Әділеттілік», -деп жазады Д. Роулс, - ғылым жүйесінде ең басты ізгілік ретінде ақиқат саналатыны сияқты, қоғамдық институттардың ең басты ізгілігі болып табылады.

Қоғам өз мүшелеріне игілік беріп қана қоймай, ол әділеттілік қағидасымен тиімді реттелгенде ғана жақсы ұйымдасады. Жалған теорияның ертелі-кеш теріске шығатыны сияқты, әділетсіз қоғамдық қатынастар да жойылуы немесе түзетілуі тиіс. Әділеттіліктің кепілдікке берген құқықтары саяси сауда объектісі бола алмайды. Әділеттілік ұғымы, сонымен қатар, салыстырмалы, нақты, тарихи болып табылады. Алғашқы қауымдық мәдениетте әділеттілік «қанға-қан, жанға-жан» мағынасында табуға, талионға жақын тұрды. Ру игілігі құдайлардың

мәңгіге бекітілген заңдары қамқорлығында болды. Әділеттілік осы қасиетті дәстүрлерге дұрыс қатынаспен сипатталды. Оны бұзғандар жазаға тартылды. Оның көріністерінің біріне рулық кек институты жатады.²

Рулық құрылыстан өркениетке өтуге байланысты әділеттіліктің жағарыдағы ұғымы оның таратушылық түсінігімен алмасты. Алдыңғы орынға әділеттілік- теңдік шықты. «Бәріне бірдей бөлу» идеясы мен көбірек алып қалуға ұмтылу адамзаттың кейінгі моральдық дамуына үлкен ықпал етті. Тек моральдық дамуда ғана емес, әділеттілік пен теңдік туы астында революциялар, бүліктер, басқыншылықтар болды. Теңдікті жүзеге асыру үшін мемлекеттік биліктің қандай да бір органына қоғамдық өнімді орталықтандырған басқару құқығын беру керек. Алайда, бұл моральдың салдары адамдардың орасан зор мөлшерінің жойылуына және қалғандарының кедейшілікке ұрынуына алып келді. «Әлеуметтік әділеттілік» деген тіркес те «халықтық демократия» сияқты жай семантикалық бос сөз ғана. Бөлінуші әділеттілік идеясы- әрбір индивид өз адамгершілік абыройына сай алуы тиіс деген

² А.А.Салимов, А.А.Умұрзакова Заңгер этикасы. оқу-тәжірибелік құралы Ақтөбе ,2016. – 66 б.

мұндай кеңейтілген адамзат қауымдастығында өз мәнін жоғалтады³

Алайда, абстрактілі теңдік пен бөлініс әділеттілігінің жарамсыздығы әділеттіліктің моральдық қағидасының құнсыздануын білдірмейді. Д.Белл жазғандай, «адамзат санасының табиғатында әділеттіліктің моральдық схемасы барлық әлеуметтік тәртіптің қажетті негізі болып табылады: заңдылықтың болуы үшін билік ақталуы тиіс және ақырында дәл осы адамгершілік идеялар, яғни, қалаулы нәрсе туралы көзқарастар адамзат ұмтылыстары арқылы тарихты қалыптастырады».

Енді намысты құрайтын келесі категория туралы, яғни берген сөзінде тұруы. Сөзінде тұратын адам! Бұл адамның маңызды қасиеті, кейбір кезде ол намыс түсінігімен ұқсастырады. Егер сөзді берсең- оны ұста. Құқықтық тәртіпті сақтау органының қызметтік намысын түсіретін, ол берген сөзінде тұрмау, одан шектелуі. Намыс категориясы құқық қорғау қызметкерінің адамгершілік мәдениетінде маңызды болып

³ Сокова З.К. Профессиональная этика: Курс лекций. М.: ЦИИНМО КП МВД России, 2000. – 204 б.

8 Шеретов С.Г. Профессиональная этика юриста: Учебное пособие. –Алматы: Юрист, 2009. – 148 б.

табылады. Намыстың мазмұны категория ретінде адамның жалпы мәдениетінің дәрежесіне, оның діни және физикалық дамуына, мемлекеттік негізде ойлау мүмкіндігіне тікелей байланысты болады. Оған әрқашанда үйрену қажет.

Ар-ұят өмірдің әр түрлі көріністерінде шатасқан түрінде көрінетін феномен. Ар-ұят түрлері мазмұнының айырмашылықтары бар ма? Тарихтың барлық өн бойында қарама-қайшы қондырғыларды ұстанатын адамдар өз «ар-ұятымыз бойынша» әрекет еттік деп есептеді: Конфуций мен Сократ, Заратуштра мен Платон, Иса мен Мұхаммед адамдарды руханилыққа, ар-ұят пен ар-ождан үніне құлақ түруге шақырса, инквизиторлар мен ксенофобтар, басқыншылар мен тирандар өз ар-ұяттары бойынша әрекет еттік деп санады⁴

Авторитарлы ар-ұяттың екі түрі бар. Таза ар-ұят- бұл авторитет саған ырза деген сана; кінәлі ар-ұят- ол саған ырза емес деген сана; кінәлі ар-ұят- ол саған ырза емес деген сана. Таза ар-ұят игілікті жағдай мен қауіпсіздік сезімін тудырады, өйткені ол авторитет қолдауын және оған жақындығын білдіреді. Кінәлі ар-ұят қорқыныш пен үміт үзушілікті тудырады,

өйткені авторитет еркіне қарсы әрекет жазалану қаупіне әкеледі.

Бағынбау басты күнә, ал тіл алғыштық басты ізгілікке айналады. Бас шұлғушылық авторитеттің жоғары билігі мен данышпандаған, оның өз еркі бойынша бұйыру, марапаттау және жазалау құқығын мойындауды білдіреді. Авторитет өз бұйрықтары мен тыйымдарын, марапаттаулары мен жазалауларын түсіндіруге дейін төмен түсе алады, бірақ индивидтің авторитетке еш сын айтуға құқығы жоқ. Индивидтің сын айтуға батылы жеткендігінің өзі айғақ ретінде оның кінәлілігінің дәлелі болып табылады.

Авторитеттің прерогативі қандай болмасын, мейлі ол ғаламның билеушісі немесе тағдыр жіберген халықтың әкесі болсын, олардың және адамдардың кез-келгені арасындағы түбірлі теңсіздік. Міне, авторитарлы арұяттың негізгі догматы осы.

Авторитарлы ар-ұятпен салыстырғанда гуманистік ар-ұят - бұл сыртқы санкциялар мен қолдауларға бағынбайтын және әрбір адамға берілген біздің өзіміздің жеке дауысымыз. Ол ар-ұяттың дұрыс қызмет етуі немесе оның бұзылуына біздің бүкіл тұлға-тұрқымыздың жауабы. Ар-ұят адам мақсатының орындалуын бағалайды, ол өмір өнеріндегі табыстарымыз бен

шалыстарымыз туралы хабар беріп отыратын біздің бойымыздағы ақпарат⁵

Сонымен, ар-ұят – бұл біздің өзімізге өзіміз беретін жауабымыз. Бұл бізден жемісті өмір сүруді, толық және үйлесімді дамуды талап ететін біздің нағыз «Меніміздің» дауысы. Бұл біздің адалдығымыздың қорғаны, өзімізге тұра алу қабілеті, тіпті өзімізге «Иә!» деп тәкаппарлықпен айтуға мүмкіндік беретін қабілет. Жеке ар-ұятымыздың дауысын есту үшін, біз өзімізді тыңдауымыз керек, ал бұл біздегі мәдениет адамдарының көпшілігі үшін қиынға соғуда.

Ар-ұят ұғымы, егер берік өмірлік сенімі болмаған жағдайда, бай және игілікті адамдарда өте тайғанақ болуы мүмкін. Дәулеті енді құрала бастаған адаммен байлыққа тойынған адамның ар-ұят туралы ұғымы әртүрлі болуы ықтимал. Адамның ар-ұяттылығының маңызды элементі бала кезден басталған тәрбие болары хақ. Оған оны қоршаған орта, сол ортаның психологиясы мен құндылықтық бағдары зор ықпал етеді. Сондықтан да, іскер адамдар маман таңдағанда бұл адамның ар-ұятына әсер ететін факторларды ескеруі қажет.

⁵ Этика юриста / Составитель Т.Х.Габитов: Учебное пособие для юридических вузов. – 2-е изд. – Алматы: Данекер, 2000. – 127 б.

Ар-ұят ұғымына тарихи кезең, ұлттық, территориялық, климаттық ерекшеліктер де орасан ықпалын тигізеді. Ар-ұят ұғымының қазіргі кезең мен өндіріс үрдісіне машиналар, механизмдер енді ене бастаған 18-19 ғасырлар арасында айырмашылығы бар екендігін де ескерген жөн.

Кәсіби этиканың маңызды категорияларының қатарына абырой категориясын жатқызуға болады. Кәсіби абырой - бұл өз борышын жантәнімен орындаудың жоғары әлеуметтік құндылығын құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздерінің түсінуі және оның қоғамдық көзқараспен танылуы. Абырой сезімі - бұл құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздерінің түсінуі және оның қоғамдық көзқараспен танылуы. Абырой сезімі - бұл құқық қорғау органдары қызметкерлерінің істері мен әрекеттерінің қуатты қозғағыш күші.

Абырой категориясы қадір-қасиет категориясымен тығыз байланыста. Бұл категориялар іс жүзінде өздерінің объективтік мазмұны бойынша сәйкес келеді, бірақ оларды нысандары бойынша ажыратуға болады. Абыройды бағалау- бұл қоғамдық көзқарасты бағалау, ал қадір-қасиетті бағалау- бұл, ең алдымен, тұлғаның өз қалауы бойынша жүзеге асырылады. Әрине, қадірқасиетті бағалау қоғамдық көзқарастан алшақ жүзеге аса

алмайды, алайда, бұл жерде өзіндік бағалау ерекше рольді иеленеді. Ал бұл бағалау, өз кезегінде, тұлғаның қоғам алдындағы жетістіктерін сезінуіне негізделеді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің басым көпшілігі абыройдың адамдары. Бұл қасиет олардың қызметтік борышты орындауында көрініс табады. Оның ерекшелігі бейбіт өмір кезінде де қайраттылықты, ұстамдылықты, өз ісіне жан-тәнімен берілуді талап етумен сипатталады. Әрине, олар өз қызметінің маңыздылығы, борышты орындаумен байланысты тұрақты қауіп туралы ешкімге жария салып айтпайды. Олар өз міндеттерін жай ғана атқарады, халық осы үшін де оларға риза.

Құқық қорғау органдары қызметкерінің абыройын ол өзі қызмет етіп жүрген ұжымның, бөлімшенің абыройынан бөліп қарастыруға болады. Сол себепті де, ол өзінің қызметтес серіктерін ұятқа қалдырарлықтай әрекеттер жасамауға тырысады. Ұжымның абыройы- жеке қызметкердің де абыройы. Абыройды сүю құқық қорғау органдары қызметкеріне тән қасиет. Дұрыс түсінілген абырой жалпы іске кедергі жасамайды, керісінше, оны орындауға қосымша күштер береді. Ал абыройға табыну жағымсыз сезімдермен ұштасса, онда ол мансапқорлыққа айналады. Мұндай жағдайда адам өзінің

пайдакүнемдік мақсаттарына жету үшін кез-келген құралдар мен жолдарды пайдалануға дайын болады.

Қызметкер абыройы мен ұжым абыройының ұштасуы мақтаныш сезімін, яғни, құқық қорғау органдары қызметкерінің осы жүйеде қызмет ететіндігін сезінудің моральдық қанағаттанған сезімін тудырады. Соңғы жылдары құқық қорғау органдарының беделі қоғамдық көзқарас алдында біршама төмендегенімен, құқық қорғау органдары жүйесін халық қажетті деп түсінеді және жалпы алғанда оған оң баға берілуде. Қызметкердің борышы- құқық қорғау органдарының беделін қоғамдық көзқарас алдында тұрақты түрде көтеріп отыру және бұл органдардың ең жақсы дәстүрлерін қайта жаңғырту. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің абыройы оның жақсы дәстүрлерге деген қатынасынан да көрініс табады. Дәстүрлерді ұмыту немесе оларды аяққа таптау қызметтік ортада қатаң сөгіс табатыны сөзсіз. Дәстүрлер- бұл тек тарих емес, сонымен қатар, қоғамдық тәртіпті қорғаушы жас буынды тәрбиелеудің қуатты құралы.⁶

Сонымен қатар, дәстүрлерге сүйену олардың дамуын, алдыға қарай қозғалысын білдіретінің

⁶ Юридическая этика /Под ред: А.С.Кобликова. – М., 1999.

ескеріп өткен жөн. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің абыройы олардан болашаққа деген ұмтылысты, өзінің кәсіби міндеттерін орындау үшін жаңа әдіс-тәсілдерді және қазіргі заман техникасын меңгеруді талап етеді. Ол үшін басқа елдердің құқық қорғау органдарының жетістіктері мен жұмыс тәжірибесімен танысудың маңызы зор. Бұл біздің құқық қорғау органдарының абыройы мен қадір-қасиетін нығайтып, жоғарылата түседі, қызметкерлердің кәсіби борышын тиімді орындауға көмектеседі. Абырой категориясының тағы да бір құрамдас бөлігі- өз сөзінде тұру. Сөзінде тұратын адам! Бұл- адамның маңызды қасиеті, тіпті, оны кейде абырой түсінігімен теңестіріп жатады. Сөз бердің бе- сөзінде тұр, уәде бердің бе-орында. Әйтпесе, адамдар сені сыйлаудан қалады және өтірікші, бос сөздің адамы деген атқа қаласың. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің абыройын құртатын басты кемшілік- айтқан сөзінде тұрмау. Ақыр аяғында мұндай қызметкер беделінен айырылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, абырой категориясы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің адамгершілік мәдениетінің ішіндегі ең маңыздыларының бірі. Абыройды қадірлеу, бағалау- бұл борыш әрі күнделікті міндет. Абыройдың мазмұны белгілі бір дәрежеде

адамның жалпы мәдениетінің деңгейіне, оның рухани және физикалық дамуына, мемлекет туралы ойлай білу қабілетіне тәуелді. Ал бұған үздіксіз, тұрақты үйрену керек.

Теңдік туралы идеяның өзі гуманистік әлеуетін сарқыған жоқ. Бұқаралық санада теңдіктің үш түрі кездеседі: Құдай алдында, мораль алдында және заң алдында. Теориялық ойдағы «мүмкіндіктер теңдігі» концепциясы қызығушылық туғызады. «Нәтижелер теңдігін» талап ету байлықтың кедейлер пайдасына қарай радикалды қайта бөлінісін білдіреді, ал бұл бөлініс пен экономикалық өсімнің арасындағы байланысты бұзады. Кірістің шамалы болса да қайта бөлінісі инвестиция есебінен тұтынуды ұлғайтады және экономикалық өсімнің қарқынын баяулатады. Кезінде Аристотель «мөлшер бойынша теңдік» пен «абыройы бойынша теңдіктің» айырмашылығын айтқан болатын және теңге теңсіз ретінде, теңсізге тең ретінде қатынас орнатар әділетсіздік пайда болатынын айтқан еді. Д.Беллдің пікірінше, теңсіздік индивидтің қоғамдағы орнымен анықталатын өмір жағдайына, әлеуметтік ортаға, қызмет түріне, мұрасына сәйкес келуі тиіс.

Д. Белл бойынша, азаматтардың бұл категориялары арасындағы теңсіздікті олардың әлеуметтік мәртебесі, табысы мен беделінде, жеке қабілеттер теңсіздігі жағдайында қоғамдық

еңбектің жойылмайтын нәтижесі ретінде мойындау керек. Тиімділігі жағынан да, әділеттілігі жағынан да дұрыс бөліністің жалғыз-ақ қағидасы төмендегідей: әркімге жеке қосқан үлесіне қарай және оның өз әрекет саласындағы өкілеттілігі мен сіңірген еңбегіне қарай беру. Адамдарға пайда әкелетін теңсіздіктер әділетті және әркімге де өмірде табысқа жетуге мүмкіндік беріледі⁷

Алайда, қоғам игіліктердің бірден-бір қолға жинақталуы мен қалғандарының кедейшілікке ұрынуына жол бермеуі тиіс. Қоғамдық топтар арасындағы мұндай айырмашылыққа әр түрлі әлеуметтік қимылдар арқылы қарсы тұру қажет. Қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық және моральдық мәселелерді реттеуде мемлекеттің ролі күшеюде. Ендігі жерде өмірдегі теңсіздік үшін жауапкершілікті нарыққа артып қою мүмкін емес. Жолы болмағандардың топтық құқықтарын қамтамасыз ету мәселесі туындайды. Бұл мәселелерді шешу адамзат

⁷ Ботавина Р.Н. Этика деловых отношений: Учебное пособие. – М.: Статистика и финансы, 2003. – 206 б.

дамуына әділеттілік жолмен жетуге жағдай жасайды⁸

Барлық ғылым түрлеріндегі сияқты этикада да бірқатар категориялар бар. Категориялар заңдармен, қағидалармен, әдістермен біріге отырып, кезкелген ғылымның мазмұнының негізін құрайды. «Категория» сөзінің өзі грек тілінен шыққан. Ол арқылы шынайы өмірдің маңызды жақтарын көрсететін мейлінше жалпы түсініктер сипатталады. Ол — адам танымының өзекті пунктері.

Этика категориялары - моральдың ең мәнді жақтары мен тұстарын көрсететін, ғылым ретіндегі этиканың теориялық аппаратын құрайтын жалпы түсініктер. Этика категориялары адамгершілік сананың теориялық деңгейінде өмір сүреді. Олар — рухани, идеалды тәртіптің құрылымдары, болмыстың адамгершілік жақтарының субъективтік көрінісі, әлеуметтік құбылыс ретіндегі мораль туралы жүйеленген, ғылыми негізделген, теориялық білімдер жиынтығы.

Этикалық категориялардың ерекшеліктерін, түрлерін және мәнін қарастырудың теориялық қана емес, жалпы әдістемелік те маңызы зор.

⁸ Кильмашкин Н.Ф., Кильмашкина Т.Н. Психологические средства общения в системе ОВД: Учебное пособие. – Кустанай: КВШ МВД РК, 1996. – 60 б.

Оларсыз кәсіби-этикалық категорияларды талдау мүмкін емес, себебі, олар жалпы этика категорияларының нақтыландырушысы болып табылады. Бұл категориялардың сандық ауқымы өте кең, сондықтан да олардың ішіндегі ең маңыздыларына ғана тоқталамыз, себебі құқық қорғау қызметкерлерінің қызметінде олардың алатын орны ерекше.

**1.Төмендегі түсініктердің анықтамасын
қойып шығыңыз:**

Түсінік	Жауап №	№ р/ с	Анықтама
Абырой		1	Жоғары, бірақ өз өзін аса бағаламау
Кеңпейілділік		2	Өмірдің жоғарғы қажеттіліктерін қажеттеу
Намыс		3	Бағалар мен құндылықтардың сәйкестігі
Әділдік		4	Адамның құндылығы, адамдардың оң қажеттіліктерін

			қанағаттандыру қабілеті
Парыз		5	Төмендетуші қажеттіліктерге қарсы тұратын өз өзі сыйлау қажеттілігі
Ұстанымдылы қ		6	Оң қажеттіліктерге адам табиғатының бейімделуі
Ұят		7	Өзін өзі аса бағалау
Мақтаныш		8	Адам құндылығына қоғамның қабылдауы
Өзбетінше		9	Тек жеке жоғарғы адами қажеттіліктердің үстемдігі
Ерлік		10	Ауысымды тұлғалық қажеттіліктен өзге құндылықтар мен құндылықтарға

			қарсы қабылдаулар
Игілік		11	Тұлғалық қажеттіліктерге қарамастан құндылықтардың қалушылығы

2. Сіз жұмыс жасайтын бөлімшеде қызметкерлер «Мұқтаж адамдарға көмек» науқаны ұйымдастыралатыны туралы сізге хабар берді. Бұл игілік істің бірі. Бірақ, қазіргі уақытта сіздің үш балаңыз бар, онымен қоса әйеліңіз жұмыс жасамайды. Жанұяның асыраушысы тек сіз ғана. Бірақ бұл науқанға қатыспау, сіздің сараң екендігіңізді көрсететін сияқты.

Бұл жағдайдан шығудың қандай жолын ойластыратын едіңіз? Түсіндіріп беріңіз?

. «Үлкенге- құрмет, кішігі- ізет» біріңғай адамгершілік нормасын түрлі жағдайларда қолданып көр:

- көлікте;

- анаң бүгін әріптесіңмен бірге футбол көруге бармай, уақытты онымен өткізуді өтінді;

- басшы, жұмыс барысында сіздің ойыңызша теріс пікірді басшылыққа алып отырды;

- оқытушы сынақты автомат түрінде қойып беруге уәде беріп, кейін бас тартты;

- Сіз 70 жастағы есірткі тасушыға үкім шығаруға тиісті сот уәкілісіз.

4. Жұмыс барысында әр түрлі жағдайлар кездеседі. Мысалы аса қауіпті қылмыскерлерді ұстау, террористтерді заласыздандыру, банк тонаушыларын қарулансыздыру, үй тонаушыларды ұстау, өзін-өзі өлтіруге барғалы жатқан адамды аман алып қалу, туған баласы соққыға жыққан қарияларды құтқару, т.с.с.

Бұл жағдайларда сіздің әрекетіңізге, ой санаңызға, адамгершілік қасиеттеріңізге не әсер етуі мүмкін?

5. Жағдайы төмен адам, аса ауыр қылмысқа барады. Яғни, бір үйде жөндеу жұмыстарын жүргізіп беремін деп, пәтер иелерінің сеніміне кіреді. Сөйтіп аз уақыт өтіп, пәтер иелерінің сеніміне әбден кірген қылмыскер, үй қожайынын қажет құралдар алу керек деп, дүкенге жібереді. Сол уақытта, қожайынның әйелі, екі жасөспірім баламен үйде қалады. Пәтер иесінің үйде жоқтығын пайдаланған қылмыскер, өзінің досын шақыртып, әйел мен екі жасөспірім баланы жауыздықпен өлтіріп, үйді түгелдей тонап кетеді. Дүкенге барып келген пәтер иесі, болған жағдайды көзбен көріп, кім жасағанын бірден түсінеді. Бұл жағдай туралы тез арада полиция

қызметкерлеріне хабарлап, келулерін айтады. Бірақ оқиға орнына келген полиция қызметкерлері, осындай жағдайларға еті үйреніп кеткендіктен, пәтер иесі, шағымданушыға аса назар аудармай өз жұмыстарын жасайды.

Сіздің ойыңызша, полиция қызметкерлерінің бұл әрекеті дұрыс па? Адамгершілік тұрғыдан түсіндіріп беріңіз.

6. 2011 жылдың қараша айының 12 жұлдызында Тараз қаласы тұрғындарының басына зұламатты қасіретті үйірген лаңкесті құрықтауда ерлік көрсетіп, ОПД Жол полициясы жеке взводының командирі, полиция капитаны Ғазиз Байтасов мерт болды. Ғазиз көзі тірісінде өз ісіне деген адалдық, қызметіне деген жауапкершілік үлгісін танытқан болатын. Күні- түні таңдаған кәсібінің ауыртпалығын аса ұқыптылықпен сезініп, отбасы мен бауырларына деген қамқорлығын есте еш төмендетпеген.

Полиция қызметкері Ғазиз Байтасовтың ерлігі мақтан тұтарлық па? Халық қаһарманына лайықты қасиеттерді дамытуда сіз қандай күш жігеріңізді жұмсар едіңіз?

7. Полиция қызметкерлері бұдан былай қала көшелерін күзетуде тек аппақ көліктермен жүретін болды. «Ақ түс тазалықтың, адалдықтың, әділдіктің, ашықтықтың белгісі. Сондықтан бүгіннен бастап, Павлодар қаласының полиция қызметкерлері қала

тұрғындарының тыныштығын, қоғамдық тәртіпті күзету үшін қара көлікпен емес, ақ түсті көлікпен жүріп қызмет етеді», - деді ІІД бастығы С.Күсетов. Оның айтуынша полиция қызметкерлерінің ақ түсті көлікке ауысуы олардың жұмыс істеу деңгейінің жоғарлауына, адамдардың сеніміне кіруіне ықпал етуі тиіс. Халық арасында «қара қарға» келеді деген сөз бар. Алдағы уақытта қала халқы полиция қызметкерлерін әділет үшін күресетін адал жандай көрсе екен дейміз.

Бұл жаңалық үзіндісіне сіз қандай пікір айтар едіңіз? Адалдықтың, әділдіктің белгісі ақ түс екеніне келісез бе?

8. Әр жыл сайын «Қарттар мерекесіне» орай полиция қызметкерлері аудандағы барлық қарттардың үйін аралап, мерекесімен құттықтайды. Жалпы бұл іс шараның басты мақсаты, қарттарды құттықтаумен бірге, тәрбиелік мақсатта бөлімше қызметкерлерінде кеңпейілділік, адамгершілік, ұят, құрметтілік, адалдық қасиеттерін дамытуға арналған болатын.

Сіздің ойыңызша, бұндай іс шаралар өткізу дұрыс па? Жоғарыда айтылған қасиеттерді дамытуға көмек береді ме?

№3. Тақырып «Ішкі істер органдарының қызметкерлерінің істеріндегі моральдың жүзеге асыру ерекшеліктері»

Кез-келген мамандық оны таңдаған адамдарға белгілі бір моральдық талаптар қояды. Мамандықтар арасында адамның өмірі мен тағдыры болатын құзыреттіліктер ерекше ерекшеленеді. Бұл Дәрігер, мұғалім, судья, адвокат. Бірақ қоғам әрқашан ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ең жоғары моральдық талаптар қойды. ПО қызметкерінің формасын киіп, адам Заң мен мемлекеттің өзіндік символына айналады, сондықтан оның жақсылық пен зұлымдық, тектілік пен зұлымдық, адалдық пен сатқындық туралы жеке идеялары мемлекеттік маңызы бар іске айналады.

ПО қызметкерінің бейнесі осындай маңызды мақсатқа сәйкес келе ме? ПО қызметі әрқашан қоғамның мұқият бақылауында болды, өйткені ол белгілі бір дәрежеде оның барлық мүшелерінің мүдделеріне әсер етеді және оның нәтижелері заңды мүдделерді қамтамасыз етуге тікелей әсер етеді. ӘҚЖ жұмысы көптеген моральдық мәселелермен байланысты. Құқық тәртібін, азаматтардың тыныш өмірін, олардың құқықтарын, бостандықтары мен мүлкін қорғауды қамтамасыз ету жеке адамның

құқықтарын мәжбүрлеу және шектеу шараларын қолдана отырып, қоғамдық және жеке санада қайшылықтардың тұтас кешенін тудырады. Қоғамның құқық қорғау органдары қызметкерлерін билік өкілеттіктерін пайдалана отырып, азаматтардың құқықтарын қорғау және қорғау жөніндегі тиісті қызметті жүргізуге құқықтық қана емес, сонымен қатар моральдық санкция беруі бұл қызметкерлерге бір жағынан заңдылықты қатаң және дәл сақтағаны үшін, ал екінші жағынан - қызметтік міндеттерді орындауға байланысты іс-әрекеттерге жол берілу шекаралары үшін жоғары жауапкершілік жүктейді. Екі жағдайда да біз құқық қорғау органдары қызметкерлерінің мінез-құлқына, басқаша айтқанда, кәсіби этикаға қойылатын моральдық талаптар туралы айтып отырмыз.

Этика неден басталады? «Жақсы деген не және жаман деген не?».

Мораль (латын тілінен аударғанда *moralis* — адамгершілік, ізгілік; *mores* — нравы) қоғамдық сананың ерекше нысаны мен қоғамдық қатынастардың бір түрі болып табылатын адамның жүріс-тұрысын реттейтін нормативтік реттеудің бір құралы.

Мораль дегеніміз адамдардың бір-біріне және қоғамға деген қатынасын, сондай-ақ таптық қоғамда өз табы мен партиясына және

дұшпан таптар мен партияларға деген қатынастарын бейнелейтін қоғамдық сананың формасы. Екінші сөзбен айтқанда, мораль дегеніміз адамдардың қоғамдағы мінез-құлқына қойылатын талаптар мен ережелер нормаларының жиынтығы.

Құқық та адамдар арасындағы қатынастарды ретке келтіретін ережелер мен нормалар жиынтығы екенін білеміз. Моральдық нормалардың айырмашылығы сол, олар құқықтық нормалар сияқты қағазға жазылмайды және мемлекет тарапынан зорлауға негізделген емес, қоғамдық пікірге, адамның ішкі сеніміне, әдетке негізделген.

Адамдардың мінез-құлқына баға беретін негізгі өлшеуіш, анықтауыш, сайып келгенде, қоғамдық мүдде, ал таптық қоғамда таптық мүдде болып табылады. Қоғамдағы белгілі таптың, халықтың қоғамдық пікірі адамның бір қылықтарын адамгершілікке жататын жақсы іс деп бағаласа, енді біреулерін адамгершілікке жатпайтын теріс қылық деп бағалайды.

Моральдың нормалары мен принциптері өзгермейтін мәңгі емес. Керісінше әрбір қоғамдық формацияның экономикалық негізіне сәйкес пайда болған моральдық нормалар мен принциптер қоғамдағы экономикалық және саяси өзгерістерге байланысты өзгеріп отырды, бір қоғамда әділетті деп саналатын моральдық

нормалар басқа қоғамда әділетсіз болып саналуы мүмкін. Мысалы, баю үшін алыпсатарлықпен айналысу қазіргі біздің қоғамның моральдық нормаларына әбден сәйкес келсе, ал социализм тұсында адамгершілікке жатпайтын қылық деп бағаланып, саудагерлік үшін сотқа тартылатын еді. Демек, қоғамның экономикалық негізгі қандай болса, оның моралы де сондай болмақ. Әрбір қоғам өз моралын тудырып, оны сақтайды.

Мораль - қоғамдық сананың ең көне формасы. Оның шығуы өте ерте кездегі адамдардың еңбекке деген инстинктік мінез-құлық формасынан адамдар ұжымдастырушылыққа байланысты болды, яғни адамдардың санасынан тыс және оған тәуелсіз стихиялы түрде қалыптасатын материалдық қатынастары олардың санасында мінез-құлықтың белгілі бір нормалары мен ережелері түрінде бейнеленеді де жүзеге асатын саналы да мақсатты еңбекке тәуелді болады.

Ол адамдар арасында анықтаушы сипатқа ие аталған қоғамда қабылданған жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік, лайық және лайық емес түсініктерге сәйкес қағидалар мен нормалар жүйесін құрайды. Моральдың талаптарын сақтау рухани әсердің күшімен, қоғамдық пікірмен, ішкі сеніммен, адамның ар-ұятымен қамтамасыз етіледі.

Мораль өмірдің барлық аясындағы адамдардың санасы мен жүрістұрысын реттейтін болғандықтан, моральдың бір ерекшелігі болып табылады (өндірістік әрекет, тұрмыс, отбасылық, тұлғааралық және басқа да қатынастар). Мораль сонымен қатар топаралық және мемлекетаралық қатынастарға да таралады.

Моральдық қағидалар барлық адамдарды қамтитын, қоғамның ұзақ уақыт үрдісіндегі тарихи дамуының мәдениетпен өзара қарымқатынастарының негіздерін бекітетін жалпыға бір маңызға ие болып табылады.

Адамның кез-келген әрекеті, іс қимылы әр түрлі сипаттағы маңызға ие болуы мүмкін (құқықтық, саяси, эстетикалық және басқа), бірақ оның адамгершілік жақтарын, моральдық мазмұнын бірыңғай жүйемен бағаланады. Моральдық нормалар күнделікті қоғамда дәстүр күшімен, жалпыға бірдей және ұстанатын барлық тәртіппен, қоғамдық пікірмен жүргізіледі. Олардың орындалуы барлығымен бақыланады.

Моральда жауапкершілік рухани, идеалды сипатқа ие (осуждение или одобрение поступков), адам сезінуі, іштей қабылдауы және өздерінің әрекеттері мен іс қимылдарын түзетіп және бағыттауы арқылы моральдық бағалау нысанында жауап береді. Мұндай бағалау лайықты және лайықты емес, міндетті және

міндетті емес түсініктермен қабылданған жалпы қағидалар мен нормаларға сәйкес болуы қажет.

Мораль адамның адамдық тұрмысының шарттарына, адамның негізгі сұраныстарына тәуелді, бірақ қоғамдық және жеке сананың деңгейімен анықталады.

Мораль қызметтері мәселелерін зерттей келе, тәрбиелік, болжамдық, танымдық, реттеушілік, бағалаушы-императивтік, бағыттаушылық, мотивациялық, коммуникативтік және тағы басқа қызметтерін бөліп көрсетеді. Заңгерлердің басты мүддесі негізінде моральдың реттеушілік және тәрбиелік қызметтері болып келеді.

Реттеуші қызмет мораль қызметінің жетекші қызметі болып табылады. Мораль қоғамның, басқа адамдардың да мүдделерін ескеру негізінде адамдардың тәжірибелік әрекеттерін бағыттайды және өңдейді. Сондықтан моральдың қоғамдық қатынастарға белсенді әсері жекелеген әрекеттер негізінде жүзеге асырылады.

Моральдың тәрбиелік қызметі адамдар тұлғасының және өзіндік сананың құрылуына қатысады. Мораль мақсат пен өмірдің мәніне қатысты пікірлерге, адаммен өзінің қасиетін сезінуге, қоғам мен басқа адамдардың алдындағы борышына, құқығына, тұлға қасиеттеріне қатысты құрмет қажеттілігіне

септігін тигізеді. Бұл қызметті гуманистік тұрғыда сипаттауға болады. Ол морльдың реттеушілік және басқа да қызметтеріне әсерін тигізеді.

Мораль адамгершілік әрекетті, яғни, қоғамдық сананың ерекше нысанын, сонымен қатар, қоғамдық қатынастардың түрлерін, қоғамда әрекет ететін жүріс-тұрыс нормаларын және адамның әрекетін реттеуді қарастырады.

Адамгершілік сана моральдың идеялы, субъективтік жағын көрсететін оның бір элементі болып табылады. Адамгершілік сана адамдарға олардың борыштары ретіндегі белгілі бір анықталған мінез-құлық ережелерін, тәртіптерін көрсетеді. Адамгершілік сана моральдық талаптарға сәйкес көзқарасында әр түрлі әлеуметтік құбылыстарға (өмір салты, оның мақсаттары, жүріс-тұрысы және тағы басқалары) бағасын береді. Бұл бағалау құптау не сынау, мақтау не мадаттау, ұнату не ұнатпау, жақсы көру не жек көру арқылы көрінеді. Адамгершілік сана - қоғамдық сананың және бір уақытта тұлғаның жекелеген сана саласының нысаны болып табылады. Ең соңында адамгершілік сезімдермен (ар, намыс, ұят, өкіну және тағы басқа) байланысты адамның өзіндік бағалауы маңызды орынды алады.

Моральдық нормалар —адамның қоғамдағы жүріс-тұрысын, оның басқа

адамдарға, қоғамға және өзіне қатынастарын реттейтін әлеуметтік нормалар. Олардың орындалуы қоғамдық пікір күшімен, аталған қоғамда жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік туралы көрінісі арқылы жүзеге асырылады. Моральдық нормалар әлеуметтік топқа немесе нақты сол қоғамға тән белгілі бір анықталған жағдайларда өз-өздерін ұстаудағы жүріс-тұрыс ережелерінің мазмұнын анықтайды.

Моральдық нормаларды мақсаттылығы, тиімділігі және жақтаушы жағынан жүріс-тұрыс ережелері негізінде нысанға келтіруде қоғамда әрекет ететін нақты қағидалар, идеалдар, жақсылық пен зұлымдық туралы түсініктер қойылған.

Адамгершілік нормалардың орындалуы адамгершілік санкцияларының сипатын анықтайтын бедел және қоғамдық пікір күшімен, субъектінің лайықты және лайықты емес тануымен, ізгілікті және ізгіліксіз нормалармен қамтамасыз етіледі.

Моральдық нормалар ерікті түрде орындалуға жатады. Оларды бұзу жағымыз сипаттағы және рухани әсер етуге бағыттылған адамның жүрістұрысын талқылайтын моральдық санкцияларға әкеп соғады. Моральдық санкция моральдық нормалар мен қағидаларда құралған адамгершілік талаптарды бекітеді.

Моральдық нормаларды бұзуда моральдық санкциялардан басқа да санкциялар қолданылады, мысалы, тәртіптілік немесе қоғамдық ұйымдармен көрсетілген нормалар. Моральдық нормалар жағымсыз жағынан да, тыйым салушы нысанда да, сонымен қоса позитивтік негізде де көрінеді.

Моральдық қағидалар — қоғамда қалыптасқан адамгершіліктің, ізгіліктің мазмұнын ашатын адамгершілік талаптарды көрсетудің бір нысаны болып табылады. Олар адамның адамгершілік негіздерін көрсететін және адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастардың сипаттамасынының басты талаптарды анықтайды және жеке және нақты жүріс-тұрыс нормаларының негізіндегі адам әрекетінің жалпы бағытын анықтап көрсетеді.

Егер моральдық нормалар адамның нақты қандай іс-әрекет жасау керек екенін анықтаса, ал моральдық қағидалар адамға әрекет етудің жалпы бағыттарын береді.

Моральдық қағидалар қатарына адамгершіліктің мына бастаулары кіреді - гуманизм — адамды жоғарғы құндылығы ретінде тану; альтруизм — жақынға қызмет ету; ұжымдылық — жалпы құндылыққа танымды түрде ұмтылу.

Адамның моральдық тандау жағдайында шешім қабылдауы нәтижесінде әрекет жасауы

белгілі бір дәрежеде басқа адамдардың, қоғамның мүддесіне өз әсерін тигізеді. Моральдық таңдау тұлғаның басқа адамдармен шынайы байланысын көрсететіндіктен, ал нәтиженің олар үшін белгілі бір мәні болатындықтан, ол әрқашан осы тұлғаға белгілі бір жауапкершілікті жүктейді және арқылы жүзеге асырылады.

Моральдық нормалар әлеуметтік топқа немесе нақты сол қоғамға тән белгілі бір анықталған жағдайларда өз-өздерін ұстаудағы жүріс-тұрыс ережелерінің мазмұнын анықтайды.

Моральды нормалар мен құндылықтар жүйесі ретінде талдау оны статистикалық жағдайдағы қоғамдық құбылыс ретінде көруге мүмкіндік береді. Моральдық таңдау көзқарасы тұрғысынан моральды танып-білу оның динамикалық жағын ашуға, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі нормалардың, қағидалардың, адамгершілік құндылықтардың және бағалаудың қызметін көруге мүмкіндік береді.

Моральдық таңдауды кейде, тіпті, тар мағынада, адамның шешім қабылдаудағы саналы әрекеті ретінде түсіндіреді. Алайда, осы шешім қабылдану үшін белгілі бір объективтік және субъективтік алғышарттардың, таңдау шарттарының және осы таңдауды жүзеге асыру үшін мүмкіндігінің бар болуы қажет. Шешімнің

кабылдануымен таңдау әрекеті аяқталмайды. Оның жалғасы болып шешімді жүзеге асыру құралдарын таңдау, оны іс жүзінде жүзеге асыру және нәтижелерді бағалау болып табылады.

Этика ұғымында моральдық көріністердің аса маңызды саласы және олардың жалпы теория жүзінде іске асырылуы көрсетіледі. Оларда адамгершілікті білімнің тарихи даму барысындағы түпкі мақсаты көрініс алады. Мораль ұғымында этиканың іргелі онтологиялық және аксиологиялық негіздері қаланады. Олар моральдық бағытта адамдардың адамгершілікті әрекетін нормативті-бағалаудағы әртүрлілігін айқындай отырып, танымдық әрекеттің жетекші рөлін атқарады.

Әдетте, этиканың категориялары да біртекті болады деуге болмайды. Олардың бірі адамгершіліктің өзіндік мәнін, тұлғалық және әлемдік дамудың түпкі мақсатын, моральдың жалпы бастапқы принциптерін айқындаса (бұл ұғымға: «игілік», «жақсылық», «рақымшыл», «шындық», «бақыт», «әділеттілік», «махаббат», «сүйіспеншілік» және т.б. жатады), *екінші бір үлкен тобы* тұлғаның жалпылама адамгершілікті негіздерін анықтайды. (Бұл мына ұғымдарда көрініс алады: «парыз», «ұят», «ар», «намыс», «абырой» және т.б.). Ал *үшінші тобы болса* моральдың «ашу-ыза», «табалау» ұғымында шоғырланған жағымсыз принциптерінің соңғы

көріністерін белгілейді. Оның мазмұны өтірік, көре алмаушылық, жек көрушілік, сатқындық, жауыздық, оңбағандық және тағы басқа адамгершілікке жат түсініктер туралы көріністерде ашылады.

Моральдың ең жоғары принципі ретінде дәстүрлі түрде *гуманизм* саналады. Бұл ұғымның этимологиясының өзі ежелден адамгершілік деген түсінікті, оның адамға деген жоғары көзқарасын көрсетеді. Гуманизм – адамгершіліктің ең жоғары бастауы. Гуманизм түсінігінде мораль адамның барлық ісіне, талпынысына, өміріне мән беретін басты негіздің бірі десе болады. Гуманизм идеясымен адамзаттың бүкіл рухани мәдениетінің қалыптасу тарихы тығыз байланысты. Бұл идеялардың басты өзегі болып, адамның шексіз мүмкіндіктеріне деген сенімі және оның бақытқа жету мақсатындағы қабілеті саналады.

Мораль адамзат тағдырын шешуді көздемейді. Оның міндеті – гумандық және адамгершілік идеалдарына сәйкес тарихи тұрмыс-тіршілігіне нақты рухани бағыт беру. Мораль – тарихи ұғым. Ол адамзат пайда болғаннан бастап әлеуметтік тұрмыстың мазмұнын анықтайтын жалпыадамзаттық рухани құндылықтардың қатарына жатады және адам мен қоғам қанша өмір сүрсе сонша оның маңызды қасиеті болып қала береді. Бұны

алғашқы қауымдық қоғам жағдайындағы мінез-құлық нормалары, құлдық қоғам мен орта ғасыр кезеңіндегі мораль, жаңа және жаңарған кезеңдегі этика, қазіргі қоғамдағы этика, яғни адамгершілік прогресі дәлелдейді. Бұл туралы диссертацияда жан-жақты мазмұндалады.

Мораль, адамдардың мінез-құлық нормативті тұрғыда реттейтін тәсіл бола тұра, қоғамдық қатынастың ерекше және маңызды саласы болып саналады. Ол моральдық сана мен моральдық мінез-құлық тәжірибесін құрайтын әлеуметтік болмыстың материалдық және идеалдық салаларын қарастырады.

Моральдық сана - моральдың рухани саласы: мінез-құлықтың нормасы және принциптері, мақсатты нұсқаулар, эмоциялар, сезімдер, нанымсенімдер, әсерленушілік, ерік-жігер және т.б. идеалды факторлар. Ол адамдардың тыныс-тіршілігімен және тарихи тәжірибесінің бейнесі болып табылады, әлеуметтік сабақтастық механизмінің және тіршілік әрекетті бағыттап, ұйымдастырудың функцияларын орындайды, тұлғаның мінезқұлық нәтижелерін бағалайды. *Моральдық сана адамдардың қатынасында екі деңгейлік бағытта жұмыс істейді: эмоционалдық-сезімдік (әдеттегі сана) және рационалдық-теориялық (этика). Біріншісі* адамдардың қарымқатынасын анықтаса (а) басқа адамдарға

(ұнату немесе ұнатпау, сену немесе сенбеу, қызғану, жек көру және т.б. сезімдері); ә) өз-өзіне (сыпайылық, инабаттылық, талап қоя білушілік, намысшылдық, мансапқұмарлық, адамгершілігін сезіну және т.б.); б) қоғамға (қоғам алдындағы жауапкершілігі, ұлтжандылық, ұлттық намыс, ұлттық мақтаныш және т.б.); *екіншісі* этикалық білім, түсінік, мінез-құлық нормасы туралы принциптер мен қағидалар жүйесі, моральдық кодекс, адамгершілікті теориялық тұрғыда негіздеу болып табылады. Моральдық сана қоғамның дамуына және жеке бастың жинақтаған мінез-құлық тәжірибесіне байланысты қалыптасып, адамгершілік ұғымдары мен ой қорытындыларының формасы түрінде көрінеді. Моральдық сананың қалыптасуы жеке бас тарапынан моральдық категорияларды меңгеру ғана емес, ол жеке бас бойында көрініс беретін моральдық принциптерге деген көзқарасты қалыптастыру және осы принциптерді өзінің мінез-құлқына енгізуге ұмтылыс болып табылады. Осы жағдайда моральдық ұғымдар моральдық сенімге айналады да, моральдық мінез-құлық мотиві пайда болады.

Моральдық сана мен моральдық сенім адамгершілікке тәрбиелеу процесінде қалыптасады. Моральдық сананың қалыптасуына баланың отбасындағы тәрбиесі,

өзіндік санасы, дүниетанымы, ұжымның көзқарасы әсер етеді. Белгілі қылықтарды моральдық бағалау арқылы, қоғамдық пікір нәтижесінде моральдық әдетті, моральдық сезімді, демек, моральдық сананы дамытудың негізгі мәйегін дайындайды.

Адамгершілік ұғымдары (категориялар) – жеке бастың басқа адамдарға және қоғамға қатынасындағы моральдық қарым-қатынастың мәнді жақтарын бейнелейтін ұғым. Моральдық категориялардан моральдық сана көрінеді. *Моральдық категорияларға:* ізгілік, борыш, шыншылдық, абырой, ождан, жауапкершілік жатады. Моральдық ұғым мазмұны мінез-құлықты бағалаумен және оның мотивімен байланысты. *Адамгершілік қатынас моделі* моральдық нормалардан көрініс табады, олар ең алдымен қоғамның мінез-құлыққа міндеттеген шешімін қабылдайды, қоғамның сұранысына қарай адамгершілік қатынасты жоспарлайды және оларды жүзеге асырудың амал-жолдарын қарастырады.

Моральдық нормалар қоғамдық көзқарас нәтижесінде туындап, адам мінез-құлқында бекиді де, ұрпақтан-ұрпаққа дәстүр, әдет-ғұрып, әдет арқылы беріледі. Мұндағы дәстүр адам өмірін ұйымдастырып қана қоймайды, оны белгілі бір тәртіпке бағындырады, қоғам қабылдаған және қолдау беретін жазылмаған заң

түріндегі адамгершілік талаптарының орындалуын қамтамасыз етеді. *Нормаларға: «кісі өлтірме», «ұрлама» «өтірік айтпа», «берген сөзінде тұр», «жалқау болма», «жазықсызға жала жаппа», «тәртіпті бол», «әдепті бол», «басқаларға сыйлы бол» және т.б.* адамгершілік талаптар жатады. Адамгершілік нормалары адам үшін маңызды қоғамдық және жеке бастық салаларды, мәселен, еңбек ұжымы, отбасы, қоғамдық ортадағы мінез-құлықты, ер адам мен әйел адам, ата-ана мен балалар арасындағы қатынасты және т.б. реттеп отырады. Олар жеке басты түрлі жағымсыз жағдайлардан, қоғамдық тәртіпті бұзушылықтан сақтайды, қоғамды келеңсіз құбылыстардан қорғайды. *Моральдың мінез-құлық тәжірибесі саласы* қоғамдық моральдың қазіргі жүйесінің принциптерін жүзеге асырады және тұлға әрекет жасағанға дейінгі тәртіптің өте оңды моделін қалыптастыратын жеке моральдық сана деңгейімен анықталады.

Моральдық сана мен моральдық мінез-құлық тәжірибесі әрдайым өзара байланыста болады, ұдайы бірізділікте жүзеге аса отырып, бір-біріне көмектесе әрекет жасайды және себепші болады: тәжірибеден санаға, санадан жаңа тәжірибеге және т.б. Моральдық мінез-құлық тәжірибесі моральдық санаға ауысады немесе керісінше.

Мораль – білім мен іскерлікті өмірде пайдаланумен шектелмейді, оларды жүзеге асыру процесін атқарады. Моральдың барлық құрылымдық элементі біртұтас жүйе ретінде құндылық бағдарды, моральдық іс-әрекеттің мақсатын, оған жетудің құралдарын (адамгершілік мөлшерлерді), іс-әрекет мотивациясын, ұсынылған немесе алынған нәтижелерге берілген көзқарастарды қарастырады.

Мораль мазмұнының аса маңызды сипаты болып: адамды адамдар арасындағы қатынастың ең жоғары мақсаты мен құндылығы ретінде анықтау; тіршіліктегі белсенді көзқарастың негізінде іс-әрекеттік идеал мен мақсаттың болуы; құралдарды таңдауда талғамдықтың, жағдайларда нақтылықтың болуы; адамдар арасындағы қатынаста нормативтіпсихологиялық бағыттаушы механизмнің болуы; тәртіпті «жақсылық пен жамандық» тұрғысында бағалаудағы міндеттілік; тіршіліктің принциптеріне сүйене отырып жамандыққа қарсылық көрсету қажеттілігі саналады. Бұл белгілердің бәрі моральдың атқаратын қызметін (моральдық сана мен моральдық мінез-құлық тәрбиесін қоса есептегенде) анықтайды.

Мораль адамдар арасындағы қарым-қатынастың идеологиялық саласы (яғни рухани

өмірге қатысты) *болып табылады* және қоғамдық сананың басқа формаларының (ғылым, дін, өнер және т.б.) жалпы қасиеттеріне, сонымен бірге тек қана өзіне тән өзіндік ерекшеліктеріне ие болады. Оның аса маңызды қасиеттеріне мыналар жатады: мазмұнының әлеуметтік-экономикалық тұрғыда қамтамасыз етілуі, бүгінгі таңдағы жағдайларға салыстырмалы дербестілік, қоғамдық процеске белсенді ықпал етудегі мүмкіндіктері, дамудағы сабақтастық, қоғамдық сананың басқа формаларымен өзара іс-әрекеттестігі. Бұл қасиеттер моральды және мазмұны материалдық, рухани факторлармен, нақты тарихи-әлеуметтік жағдайлармен айқындалатын қоғамдық мәні бар, қоғамдық сананың құбылыс ретіндегі басқа формаларын сипаттайды.

Моральдың өзіне тән негізгі қасиеттеріне императивтілікті, нормативтілікті және бағалаушылықты жатқызуға болады. Бұл үшеуі моральдық қатынастардың қызметтік механизімін белгілей отырып, әрдайым бірлікте жүзеге асады. Олардың мазмұны мынадай жолдармен қалыптасады: моральдық, ұлттық моральдық нормаларды қоғамдық санада бекіту, адамдардың қоғамдағы тәртібінің моделін ұлттық әдептің негізіне сүйене отырып жасау, оның жеке адамның тәрбиесіне сәйкес талаптарын ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің

тәсілдерін ойластыру. Қазіргі қоғамның жалпы рухани дағдарысы жағдайында моральдың маңызды қасиеттерін аса қатаң түрде жүзеге асыру талап етіледі. Оның талаптарын қазіргі әлеуметтік шарттардың өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып мүлтіксіз орындау ғана дағдарыстағы жағдайларды жеңуді және жаңа рухани деңгейге көтеруді қамтамасыз етеді.

Моральдық сана оның функцияларын да анықтайды. Мораль аса маңызды жалпы адами құндылықтардың қатарына жатады. Оның ролін адамға күнделікті тұрмыс-тіршілігіне бейімделуде, әртүрлі әлеуметтік проблемаларды шешуде, рухани ізденістерде көмектесетін компаспен салыстыруға болады. *Мораль мынадай негізгі функцияларды атқарады:* тәрбиелік, дүниетанымдық, танымдық, коммуникативтік, бағалаушы, реттеуші, интегративті (1-сурет). Бір-бірімен тығыз байланыста, бірін-бірі толықтыра қызмет атқаратын бұл функциялар қоғамдық қатынаспен адамдардың өзара қатынасы барысында жүзеге асады. Адамның мінезқұлқының алғашқы негізі болып тұлғаның мінез-құлқына және тіршілік бейнесіндегі рухани құндылықтар мен қажеттіліктердің жиынтығы ретінде *идеал ұғымы* саналады. Идеал адамның жеке басының бақыты туралы көзқарасты (сезімдік-эмоционалдық сала); өмірдің мақсаты мен

кажеттілігін (олар әртүрлі деңгейде болуы мүмкін); іс-әрекеттің мотивін; басқа адамдарға қатынасын (қарым-қатынас сипаты); идеалға жетудің тәсілдерін қарастырады. Идеал тұлғаның тіршілік әрекетінің басты бағдары болып табылады.

№4. Тақырып. «Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби деонтологиясы»

Кәсіби деонтология - белгілі бір кәсіби саладағы жеке тұлғаның тиісті мінез-құлқын біржақты реттейтін және нақты императивті сипаттағы моральдық нормалардың жиынтығын зерттейтін Кәсіби этиканың бөлігі; әдеттегі Этика нормаларынан айырмашылығы, бұл нормалар таңдау құқығын бермейді, қызметтік құжаттарда бекітіледі және әкімшілік (яғни құқықтық) санкциялармен қамтамасыз етіледі.

Мінез-құлық пен қарым-қатынастың қатаң міндетті нормаларын белгілейтін тәртіптік жарғы жеткілікті мәнерлі мысал болып табылады, олардың орындалмауы қатаң түрде жасалған жазалау жүйесін тудырады.

Деонтологиялық нормаларға сонымен қатар басқа жарғылардың талаптары және жалпы мінез-құлық пен қарым-қатынас нормаларын

анықтайтын қызметтік құжаттардың барлық талаптары жатады.

Тиісінше, құқық қорғау органдарының қызметкеріне бірқатар нақты моральдық талаптар қойылады. Олар ішінара қызметтік нормативтік құжаттарда – мысалы, жоғарыда аталған Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшісінің Әдеп кодексі сияқты құжаттарда қамтылған, содан кейін олар деонтологиялық сипатта болады, ал ішінара қызметтік тәжірибені жинақтау және қызметтік дәстүрлерді жинақтау процесінде белгілі бір құқық қорғау органдары қызметінің қызметкерлері ұжымының моральдық – психологиялық ахуалымен әзірленеді. Жалпыланған түрде ПО қызметкеріне қойылатын моральдық талаптар келесідей:

- адамға жоғары құндылық ретінде қарау, халықаралық және отандық құқықтық нормаларға және адамгершіліктің жалпыадамзаттық қағидаттарына сәйкес құқықтарды, бостандықтар мен адамның қадір-қасиетін құрметтеу және қорғау;

- өз рөлінің әлеуметтік маңыздылығын және жоғары кәсібилігін, қоғам мен мемлекет алдындағы қоғамдық қауіпсіздік, өмірді, денсаулықты қорғау, көптеген адамдардың құқықтық қорғалуы шешуші дәрежеде тәуелді болатын құқық қорғау жүйесінің қызметкері ретіндегі жауапкершілігін терең түсіну;

- құқық қорғау органдарының қызметкеріне заңмен берілген құқықтарды әлеуметтік әділеттілік, азаматтық, қызметтік және адамгершілік борыш қағидаттарына қатаң сәйкестікте ақылға қонымды және ізгілікпен пайдалану. Ол жағымды өнегелердің негізінде атақты тұлғалардың беделінде, мінез-құлықтың жекеленген адамгершілікті бағдарламасында нақты бір істі жасауда дамиды. *Идеалдың ең басты қасиеті* – адамды жоғары дәрежеге көтеру, оны бұрынғысынан да жақсы етіп көрсету, жағымды қылықтарға бағыттау болып табылады. Идеал – шынайы өмірмен, күнделікті тіршілікпен байланыста, қоғамның ықпалы мен адамгершілікті, *моральдық қарымқатынаста* жүзеге асады. *Моральдық қатынас* – бұл тұлғаның рухани болмысы мазмұнының және деңгейінің көрінісі, ал *адамгершілікті мәдени қатынас* болса оның аса маңызды рухани құндылықтарының санатына жатады. *Адамгершілікті мәдени қатынас мынадай қажетті элементтерді қарастырады:* қарым-қатынас мақсатын қоя білу; серіктесті тандай білу; мотивтер мен көңіл-күйді әсерлендіре білу; қарым-қатынас формалары

мен тәсілдері, қорытынды нәтижесі және оларды бағалау. Ол моральдық сенімнің, моральдық білім нормасының, моральдық іс-әрекетке даярлығының, ұстамдылығының болуын болжайды. *Қатынастағы адамгершілікті мәдениет адамгершілікті санамен мінез-құлықтың бірлігін қарастырады және ішкі, сыртқы* деп екіге бөлінеді. *Ішкі мәдениетке* тұлғаның рухани болмысының негізін құрайтын адамгершілікті идеал мен мақсат, мінез-құлық нормалары және принциптері жатады. Тұлғаның ішкі мәдениеті сыртқы мәдениетті қалыптастыруда жетекші роль атқарады.

Моральдың мазмұнындағы адамдардың қарым-қатынасы принциптерін екі түрге бөліп қарастыруға болады: 1) барлығына ортақ принциптер, олар барлық рухани қатынас жүйесіне негіз болады және қоғамдық сананың барлық саласында көрініс табады (саяси, құқықтық, көркемдік, ғылыми, философиялық, діни, моральдық); 2) моральдық қатынас саласына қатысты принциптер. Оларға гуманизм, ұлтжандылық, ұжымдылық, шыншылдық,

жауапкершілік, интернационалистік, өзге ұлт өкілдеріне құрмет және т.б. жатады.

Осы орайда адамзат қоғамы дамуының өте ерте кезеңдерінде қалыптаса бастаған қатынастың этикалық принциптерін де атап өтуге болады: альтруизм, эгоизм, аскетизм, еріктілік, стоицизм, квиетизм, утилитаризм, конформизм, пробабиллизм, талаптылық. *Альтруизм* (басқа адамға жақсылық жасау мақсатында өз қызығушылығын құрбан ету); *эгоизм* (басқалармен қарым-қатынаста өз мүддесін жоғары қою); *аскетизм* (идеалға жету мақсатында өмірлік ләззаттан бас тарту); *ерліктік*; *стоицизм* (басқалармен қарым-қатынаста моральдық талапты негізгі борыш ретінде орындау); *квиетизм* (әлемдегі құбылыстарға селкостық таныту); *утилитаризм* (пайда көзіне ұмтылыс); *конформизм* (жеке бастық позициядан бас тартып, ұжымдық позицияға бас ұру); *пробабиллизм* (моральдық жауапсыздық, антигуманды әрекеттегі қолдау); *талаптылық* (моральдық борышты, жауапкершілікті орындаудағы жоғары талап). Аталған моральдық принциптер қоғам дамуының алғашқы кезеңдерінен

бастап қалыптаса бастады. Олар адамдардың мінез-құлқындағы маңызды этикалық талаптар тұрғысында адамгершілікті қатынастағы субъектілердің іс-әрекеті бағытын анықтайды.

**№5 Тақырып «Құқық қорғау
органдары қызметкерлерінің кәсіптік
қарым -қатынас жасау мәдениеті»**

Қарым-қатынас-бұл әлеуметтік қатынастардың дараланған түрі, адамның өзара әрекеттесу формаларының бірі, соның арқасында «адамдар» бір-бірін физикалық және рухани түрде жасайды.

Адамдар бір-бірімен байланыссыз, бір-біріне әсер етпестен қалыпты өмір сүре алмайды,

тәжірибе, Еңбек және тұрмыстық дағдылармен алмасады.

Қарым-қатынас-бұл басқа адамдармен іс-әрекеттермен, ойлармен, сезімдермен және тәжірибелермен алмасу. Мәдени дамыған адам үшін қарым-қатынас қажеттілікке айналады. Оның болмауы ауыр, орны толмас шығын ретінде қабылданады.

Қарым-қатынас-бұл бірлескен іс-әрекетке деген қажеттіліктен туындайтын және ақпарат алмасуды, өзара әрекеттесу стратегиясын құруды, басқа адамды қабылдау мен түсінуді қамтитын адамдар арасындағы байланыс орнатудың және дамытудың күрделі, көп қырлы процесі.

Қарым-қатынас-бұл тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеу процесі. Қарым-қатынас жеке тұлғаның жақсы жақтарын анықтауға және ашуға көмектеседі. Қарым-қатынастың «күпиясы» өз жанының байлығымен жомарттықпен бөлісе отырып, басқа адамдармен келісім мен ізгі ниетпен өмір сүруге деген ұмтылыс пен қабілеттен тұрады.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби қызметі қарым-қатынаспен тікелей байланысты, оның саласы тұрақты және бір сәттік адам проблемалары біріктірілетін фокус болып табылады. Барлық мәдениетті адамдар

ғылым мен қарым-қатынас мәдениетін игеруге тырысады.

Тәжірибе көрсеткендей, адамдармен бірге өмір сүру шеберлігін игеру ішкі істер органдарының қызметкерлері үшін қажет сияқты қиын. Гуманистік қатынастардың принциптері мен нормаларын білу негізінде адамдар мен жағдайларды дұрыс бағалауды дамыту маңызды.

Егер біз қарым-қатынастың жоғары мәдениетін білсек және қалыптастыра алсақ, қанша қажетсіз жанжалдардан, шағымдардан, қақтығыстардан аулақ бола аламыз. Қарым-қатынас этикасы тұлғааралық қақтығыстардың алдын алуға, әділеттілік пен тектілік қағидатына сүйене отырып, басқаларға қатысты әрекет етуге үйретеді, жұмыста да, үйде де көптеген өмірлік мәселелерді шешуге көмектеседі.

Қарым-қатынас процестері әрқашан мағыналы. Сондай-ақ олардың бағыты мен құндылық белгілерін анықтау маңызды. Қарым-қатынас құндылықтары-бұл оның негізгі мазмұндық сипаттамаларын анықтайтын қарым-қатынас процесінің маңызды белгілері. Мәдениет дегеніміз жалпы мәдениет түсінігі, сонымен қоса, заңдық мәдениеттерді анықтайтын мемлекеттік қызметтің сапалы сипаттамасы.

"Мәдениет" термині (латын тілінен аударғанда *cultura* — тәрбиелеу, білім беру, даму)

кең мағынада және барлық салада қолданыла отырып, жанжақты талқыланады.

"Мәдениет" түсінігі жалпы мағынада адамдармен құрылған және құрылатын материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы ретінде қаралады.

Мәдениет қоғамның өндірістік, қоғамдық және рухани өмірінің жетістіктерін көрсетеді. Сонымен қатар, сол мезетте шаруашылық және танымдық қызметтің деңгейін, дәрежесін сипаттайды.

Мәдениеттің материалдық және рухани түрлерін ажыратамыз. Материалдық мәдениет материалдық қызметтің барлық аясын және оның нәтижелерін кірістіреді. Бұл еңбек, тұрғын, күнделікті тұрмыс құралдары, байланыстар және киім болып табылады. Рухани мәдениет рухани өндірістің, танымның аясын қамтиды. Бұл ғылым, адамгершілік, дін, мифология, тәрбие. Бұған философия, құқық, этика, эстетика, әдебиет, өнер, архитектура кіреді.

Кей жағдайда мәдениетті тар мағынада, яғни, нақты қоғамдағы өмірдің рухани жағдайын ғана көрсетеді.

Мәдениет жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды енгізеді. Ол үнемі даму үстінде болады. Рухани құқықтың құрамдас бөлігіне құқықтық мәдениет енеді. Құқықтық мәдениет — бұл құқықты тәртіпті қамтамасыз ететін,

тұлғаның құқықтық қорғалуын қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастардың құқықтық реттелуінің қоғаммен жеткен дәрежесі. Ол тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарының заңды түрде қорғалуымен және даму дәрежесімен, қоғамдық өмірдің нормативтік реттелуімен, құқықтық тәртіп негізінде сипатталады. Ең соңында құқықтық мәдениет әлеуметтік әділеттілікті құқықтық жағынан, қоғамның гуманизациялау дәрежесіне қатысты бағаланады.

Құқықтық мәдениет мынадай басқа мәдениет элементтерімен байланыста: философиямен, саясаттанумен, дінмен және т.б.

Құқықтық мәдениет адамгершілік мәдениетпен тығыз байланысты:

қоғамның адамгершілігі жоғарылаған сайын, құқықтық мәдениеті де жоғарылай түседі.

Құқықтық мәдениет — рухани мәдениеттің саласы. Құқықтық мәдениет рухани негіз бола отырып, материалдық мәдениетпен байланысты және белгілі бір әсерін тигізеді.

Азаматтармен және заңды тұлғалармен қарым-қатынастарда мемлекеттік биліктің өкілі ретінде ішкі істер органдарының қызметкерлері:

1) азаматтардың мемлекет институттарына сенімін нығайтуға ықпал

ету;

2) қарапайымдылық танытуы, өзінің лауазымдық жағдайын, оның ішінде көлік, сервис

және өзге де қызметтерді алу кезінде баса көрсетпеуге және пайдаланбауы;

3) өзінің іс-әрекеттермен және шешімдерімен қоғам тарапынан негізді сынға ұшырамауға сынағаны үшін қудалауға жол бермеуі, оған төзімділікпен қарауы, оң сын-ескертпелерді, кемшіліктерді жою мен өзінің кәсіби қызметін жақсарту үшін пайдалануы;

4) өтініштерді қарау кезінде төрешілдік пен сөзбұйдаға салу көріністеріне жол бермеуі, олар бойынша заңда белгіленген мерзімде қажетті шаралар қолдануы;

5) шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайларына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге, қарым-қатынасына, сеніміне, тұрғылықты жеріне немесе кез-келген өзге де жағдайларға қарамастан адамның және азаматтың ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуі;

6) жалпы қабылданған моральдық-этикалық нормаларды сақтауға, мемлекеттік тілге және басқа тілдерге, Қазақстан халқының салттары мен дәстүрлеріне құрметпен қарауы;

7) сыпайы және әдепті болуы тиіс.

Құқық қорғау органдарындағы материалды-техникалық базаның жеткіліксіздігі, әлеуметтік жағдайының төмендеуі секілді факторлер қылмыстың тиімді алдын-алуына кедергі келтіріп отыр.

Құқық қорғау органдарының тиісті ақпараттық қолдауы жоқтығынан, әрі тұрғындардың құқықтық мәдениетін көтеруге бағытталған белсенді қызмет шараларының жоқтығы халықтың заң күшіне деген сенімсіздігін туғызып, биліктің әділетсіздігі жөнінде сенім туғызуға жол беріп отыр. Қылмысқа қарсы күресті тиімді жалғастыру үшін барлық мемлекеттік және жергілікті билік пен басқармалардың үйлесімді күш салуының негізінде, құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етудің жүйелі беріктігін қалыптастыру мақсатында кешенді шара қолдану керек. Құқық қорғау органдарының бірлескен әрекеттілігі мен үйлесімділігін жақсарту мақсатында Үйлестіру кеңесі отырысының қорытындысы бойынша облыстағы криминогендік жағдайды жақсартуға бағытталған ұсыныстар шығарылды.

Қазақстан сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру, инвестициялар тарту процесін баяулататынын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететіндігін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретінін сезінеді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің азаматтар мен қоғамның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сыбайлас

жемқорлықтан қорғауды қамтамасыз етудің бағдарламасынан үзінді алатын болсақ, алға қойған міндетті іске асыру үшін:

электрондық мемлекеттік қызметтерді енгізу жолымен азаматтарға және ұйымдарға қызметтер көрсетудің сапасын жақсарту мен мерзімін қысқарту және мемлекеттік электрондық деректер базасына қол жеткізуді қамтамасыз ету; сот шешімдерін қабылдаудың ашықтығына және олардың уақытылы

орындалуына жәрдемдесетін рәсімдерді енгізу; бюджетті әзірлеу мен оның атқарылуының ашықтығын, сондай-ақ азаматтар мен ұйымдардың мемлекеттік қаражатты бөлу және пайдалану туралы ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ететін құқықтық және әкімшілік тетіктерді дамыту; азаматтық қоғам институттарына бірқатар арнайы рұқсат беру функцияларын дәйекті түрде беруді қамтамасыз ету; жеке кәсіпкерлік субъектілеріне тексеру жүргізуді нақты құқықтық регламенттеуді қамтамасыз ету; мемлекеттік органдардың қызметтер ұсыну ережелерін әзірлеу; сыбайлас жемқорлық көріністері мен мемлекеттік қызметшілер мүдделерінің қақтығысының алдын алу үшін орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарда ішкі бақылау жүйесін құру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың сақталуы

саласында құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің қалыптасуы жөніндегі ісшараларды жүзеге асыру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы жобаларды іске асыру жөніндегі мемлекеттік органдар қызметінің нәтижелері туралы жұртшылықты хабардар ету қажет.

Нормативтік құқықтық базаны жетілдіру мақсатында мынадай ісшаралар жүргізілетін болады:

мемлекеттік басқару органдарының өкілеттіктері мен рұқсат беру функцияларының қосарлануына және негізсіз кеңейтілуіне әкелетін нормаларды алып тастау; мемлекеттік қызметте лауазымдық міндеттерін орындау кезінде мүдделер қақтығысының алдын алуды құқықтық реттеуді жетілдіру; мемлекеттік билік органдарының шешімдер қабылдау процесінің ақпараттық ашықтығын нормативтік құқықтық қамтамасыз ету;

бюджет қаражатының жұмсалуына қоғамдық бақылауды қамтамасыз

ету үшін құқықтық жағдайлар жасау; мемлекеттік басқару органдарының қызметіне қоғамдық әсер ету тетіктерін енгізу;

Қазақстан Республикасы заңнамасының халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық-іс жүргізу кодексіне, қылмыстық кодекске, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске

және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласын реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілерге қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу; қоғамдық мүдделерге сай келетін заңды қызметке айналдыру мақсатында мүдделерге қолдау көрсету туралы нормаларды заңнамалық бекіту; алдымен мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін өзгертуді көздейтін немесе азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы міндетті сараптама белгілеу; ақпарат көздерінің құпиялылығын, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасау фактілері туралы ақпаратты хабарлайтын куәлар мен адамдарды қорғау институтын нығайту.

№5 тақырыбы. Жанжал және оның моральдық-ізгілік құрылысы.

Құқық қорғау қызметі қылмыскерлермен күресуінің, арнайы күшқұралдарды қолдануы нәтижесінде өз қызметкерлерін адамгершілік жанжалдың жағдайына жиі алып келеді. Аталған жанжалдар себептердің қарама-қайшылық бағыттылығы жағдайында жиі болады. Мұндай жағдайда субъектіге борыш талаптарынан көрініс тапқан қоғамдық қажеттілік пен өзінің жағдайына байланысты пайда болған көзқарастарын, алыс және жақын мақсаттың біреуін, үлкен және одан азырақ қауіптің біреуін таңдауға тура келеді.

Адамгершілік шиеленістің ерекшелігі мынада - белгілі бір жағдайдағы моральдық нормаға негізделген әрекеттің басқа бір норманы бұзуы. Бұл жердегі күрделілік адамның кейбір адамгершілік нормаларды білмеуі салдарынан таңдау жасай алмауында емес, тіпті, оның моральдық талаптарды орындағысы келмейтінінде де емес, мәселе - осы талаптардың бір - біріне қайшы келмеуін болдырмаудың қажеттігінде.

Мысалға, құқық қорғау органдарының қызметкері сезіктінің немесе айыпталушының пәтеріне тінту жасауға

келгенде төсек тартып жатқан науқас адамды көрді делік. Оның алдында мынадай таңдау тұрады: заң талаптарын орындай отырып, қатты науқас болсадағы, сол тұлғаның төсегіне тінту жасау немесе адамгершілік көзқарастар негізінде төсекті тінтуден бас тарту.

Құқық қорғау органдары қызметкері үшін кәсіби мәні бар шиеленістердің қатарынан сыртқы және ішкі шиеленістерді атауға болады. Сыртқы шиеленістер адамдар арасындағы адамгершілік жанжалдар ретінде көрініс табады. Олар жеке тұлғалардың, әлеуметтік топтардың және қоғамның құндылықты бағыт-бағдарының қайшы келуін білдіреді.

Ал ішкі шиеленістердің табиғаты басқаша. Олардың қайнар көзі болып тұлғаның жүріс-тұрысының бір-біріне бағынышты себептерінің күрделілігі, әртүрлі сипатта болуы табылады.

Бірқатар жағдайларда ішкі жанжалды шешу сыртқы шиеленістің пайда болуына негіз болуы мүмкін. Мысалы, тұлғаның құқық қорғау органдарымен құпия негізде одақтасуы, оның ішкі жанжалын жеңудің негізінде жүзеге асқанымен, осы құпия көмекші мен оның қызмет ету саласының арасында сыртқы жанжал туындауы мүмкін.

Құқық қорғау органдары қызметкерінің тағы бір ерекшелігі- кей кездері өзінің мемлекеттік құрылымдарға қатысын жасыра отырып, оған қылмыстық ортада жұмыс істеуге тура келеді. Мұндай жағдайларда адам санасында бір мезетте екі адамгершілік жүйелер қалыптасады: біріншісі- ол өзі қабылдаған көзқарастар жүйесі; екіншісі- қылмыстық ортада негізге алынған көзқарастар, ал қызметкер өз жүріс-тұрысын осы екінші жүйеге негіздеп, оңтайландыруы керек.

Мұндай жағдайларда адамның санасында моральдық құндылықтардың әр түрлі жүйелері бір мезетте шиеленіске түседі. Бұл көзқарас тұрғысынан аталған шиеленісті ішкі деп те атауға болады. Алайда, ішкі жанжалдың ерекшелігі мынада — оған тұлға өзі дұрыс деп санайтын құндылықтардың, нормалардың күресі тән. Ал сыртқы жанжал өзінің көзқарастарына қайшы сенімдердің, көзқарастардың, құндылықтардың, идеялардың дұрыстығын жоққа шығару тән. Бөтен салада жасырын жүрген қызметкер осы салада үстемдік құрған моральдық құндылықтарға қатысты өзінің шиеленісті қарым-қатынасын жасыруға мәжбүр болады. Мұндай жағдай моральдық таңдаудан емес, жедел-іздігіне

қызметінің ерекшеліктерінен туындайды. Сол себепті де, мұндай шиеленісті сыртқы шиеленістің жасырын нысаны деп атауға болады.

Құқық қорғау қызметіндегі моральдық шиеленістердің көрініс табу нысандары түрліше. Олар осы қызметтің белгілі бір бағытының нақты ерекшеліктеріне, осы қызмет жүзеге асатын ерекше жағдайларға, шиеленіске қатысушылардың әлеуметтік психологиялық мінездемелеріне және басқа да жағдайларға байланысты.

Жанжалдың дамуы оны шешуге, яғни, жүріс-тұрыс немесе әрекеттің белгілі бір түрін таңдауға алып келеді. Мұндай жағдайда адамға өзі қабылдайтын шешімнің негізінде жатқан дұрыс бағытты анықтауға көмектесудің маңызы зор. Бұл бағыт адамның өзі қабылдайтын моральдық талаптары сенімге айналған сайын берік бола бастайды. Аталған мәселе құқық қорғау қызметі үшін, нақты айтқанда, құпия көмекшілермен жұмыс үшін тәжірибелік мәнге ие. Құпия көмекші өзінің құқық қорғау органдарымен бірігіп қызмет ету туралы қабылдаған шешімнің дұрыстығын сезінсе де, бұл шешімнің моральдық маңызы зор екендігін түсінсе де, жедел іздестіру өкілінің тапсырмаларын саналы және ерікті түрде

орындаса да, өз әрекетіне субъективтік, психологиялық түрде іштей қанағаттанбауы мүмкін. Өз жүріс - тұрысынды түсіну, сезіну, сенімге, әдетке, тұрақты сезімдерге айналмауы мүмкін. Құпия көмекші дұрыс әрекеттер жасап, оларды негіздей алса да, бұл негіздеу сеніммен жүзеге асырылмауы мүмкін. Өзін-өзі мәжбүрлеу, борыш сезімі - бұлар да әрекеттің жоғары негіздері, алайда, оларды адамгершілік жүріс-тұрыстың жоғары түрін сипаттайтын сеніммен бір қатарға қоюға болмайды.

Әдебиеттерде адамгершілік шиеленістердің алдын алуға және оларды шешуге жәрдем беретін ұсыныстарды жасау ұмтылыстары біршама. Бұл жағдайда ортақ қағида ретінде адамгершілік құндылықтардың үстемдігі туралы ереже ұсынылады.

Моральдық шиеленістерді шешуде қоғамдық мүдденің жеке мүддеден үстемдігі туралы ереже көп жағдайда бұл ереже қате, дөрекі түсініліп, жүзеге асырылады. Шиеленіс жағдайды көбінесе жеке мүдделерге зиян келтіре отырып шешу орын алады. Әрине, қоғамдық мүдде жеке мүддеге қарағанда әлдеқайда маңызды. Алайда, кей кездері жағдайды дұрыс түсіну нәтижесінде жеке мүддеге ешбір зиян келтірмей-ақ,

қоғамдық мүддені қанағаттандыруға болады. Жеке мүддені қоғамдық мүддеге бағындыру-шешімі қиын жағдайларда жиі кездесетін мәселе. Шиеленісті жағдайдан ең жақсы, оңтайлы жолмен шығу үшін тұлғаның өз мүдделерін ескермеуге талпынысы ғана емес, сонымен қатар, қоғамның тұлғаның мүдделерін қанағаттандыруға деген ұмтылысы да қажет. Осындай, тұлғаның қоғамға, қоғамның тұлғаға дұрыс қатынасы жағдайында ғана дұрыс моральдық таңдау жүзеге асырылады.

Таңдау жағдайында қабылданған шешімді жүзеге асыру үшін қойылған мақсатқа жетудің белгілі бір құралдары қажет. Бұл көзқарас тұрғысынан, құралдар таңдау мен мақсаттың ортасында аралық буын кезеңі мақсат пен оған жету құралының өзара қатынасының мәселесі ретінде сипатталады. Құқық қорғау органдарының қызметкері үшін бұл мәселені шешудің ғылыми да, тәжірибелік те маңызы зор.

Адамдардың өз алдарына қойған мақсаттары мен оған жетуде қолданылатын құралдардың арақатынасы туралы мәселе көптеген ғасырлар бойы дау туғызуда. Этикалық ой тарихы мақсат пен құралдардың өзара байланысы туралы мәселеге қатысты екі баламалық жауап ұсынған. Олар

макиавеллизм концепциясынан және абстрактілі гуманизмнен көрініс тапқан.

Бірінші бағыт «мақсат кез-келген құралды ақтайды» қағидасы ретінде белгілі. Бұл бағытқа сәйкес, құралдар мақсатқа тәуелді, оған бағынады, ал мақсат құралдардан тәуелсіз. Құралдарды таңдаудың негізгі талабы ретінде олардың мақсатқа жетудегі тиімділігі ұсынылады, ал олардың адамгершілік жағдайы есепке алынбайды.

Екінші концепция жоғарыдағы концепцияға қарама-қарсы бағытты ұстанған, бұған сәйкес, ешқандай мақсат оған жету құралдарын ақтай алмайды. Құралдар мақсаттан толығымен тәуелсіз және өзіндік оң немесе теріс құндылыққа ие. Мысалы, бірінші концепцияның өкілдері ретіндегі иезуиттер «егер ол мақсатқа жетуге жәрдемдессе, кез-келген зорлықты ақтауға болады» деп санаған, ал екінші концепцияны жақтаушылар зорлықты абсолюттік зұлымдық ретінде тани отырып, оны мақсатқа жетудегі құрал ретінде қолдануға тыйым салған. Соңғылардың пікірінше, құралдар қандай болса, мақсат та сондай болады: адамгершілік сипаттағы құралдар адамгершілік сипаттағы мақсатқа алып келсе, арам ниетті сипаттағы құралдар арам

мақсатқа алып келеді. Басқаша айтқанда, бұл тұжырымның негізі мына анықтамада бекітілген: мақсат құралдарды ақтамайды, керісінше, құралдар мақсатты анықтайды.

Құқық қорғау қызметі мақсат пен құралдардың арақатынасы мәселесін ғылыми шешуді талап етеді. Көп жағдайда бұл қоғамдық көзқарастың осы мезетте қолданатын құралдарға қатысты, кейбір жағдайда мақсаттардың өздеріне де қатысты теріс бағалауымен байланысты. Тіпті, адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қорғауға байланысты адал ниетті мақсаттардың болуы да құқық қорғау органдары қолданатын құралдар мен әдістерді қоғамдық пікірдің теріс бағалауынан құтқармайды. Аталған мемлекеттік органдардың қызметкерлері макивеллизмнің концепциясын да, абстрактілік гуманизм концепциясын да толығымен қолданысқа енгізе алмайтыны белгілі, себебі жоғарыдағы концепциялардың екеуі де мақсат пен құралдардың арақатынасы мәселесін шешуде тым қатты көзқарастарды ұстанған.

Бұл көзқарасқа сәйкес, адамдардың алдында тұрған мақсаттардың оларға жетудегі құралдармен өзара тығыз байланысы танылады. Сонымен қатар,

құралдардың мақсатқа кері әсері де жоққа шығарылмайды, яғни, кейбір құралдардың адал ниетті мақсатты бұрмалау мүмкіндігі танылады. Құралдар алдыға қойылған мақсатқа сай болуы тиіс. Мақсат құралдардың құрамын анықтап, олардың адмгершілік мазмұнына мән береді.

Мақсат пен құралдардың сәйкестігінің біртұтастығы әрекет немесе жүріс-тұрыс мақсат пен құралдардың дербес құбылыстар ретінде теріс бағаланғанына қарамастан адамгершілік — оң сипатта деп бағалануы мүмкін. Яғни, жүріс-тұрысты бағалау мақсат пен құралдардан тәуелсіз жүзеге асырылады. Мысалы, қылмыстылықпен күрес өз бетінше адамгершілік-оң сипаттағы құбылыс ретінде бағаланғанымен, оған жету жолындағы адамды мәжбүрлеу мәселелері теріс бағаланатыны сөзсіз. Алайда, біз қылмыстылықпен күрес пен мәжбүрлеуді мақсат пен құрал түрінде қарастырсақ, мұндай теріс бағалау жоғалып кетеді. Егер сот біреуді тонағаны үшін қылмыскерді бас бостандығынан жазасына кессе- бұл әділ жаза, мұнда құрал мен мақсаттың сәйкестігі көрінеді. Ал, керісінше, көшені тыйым салған жерден кесіп өту үшін бас бостандығынан айыру әділетсіз жаза ретінде қабылданады,

себебі, бұл жағдайда мақсат пен құралдардың сәйкестігі қағидасы бұзылады.

Әрекеттің немесе жүріс- тұрыстың оң немесе теріс құндылығын анықтаудың негізі мынадай: адамгершілік сипаттағы болып, оны жүзеге асыру жүзеге асырмауға қарағанда мейлінше аз материалдық, адамгершілік және басқа да шығындарды алып келген әрекет саналады. Немесе басқаша айтқанда, аталған құралдардың көмегімен жеткен нәтиже өз мәні бойынша осы құралдарды пайдаланудан келген зияннан жоғары болса.

Өз мәні бойынша осы негіз аса қажеттілік жағдайындағы заңды жауапкершіліктің негізінде жатыр, бұдан адамгершілік және құқықтық нормалардың тұтастығын байқауға болады.

Құқық қорғау қызметінде адамгершілік мақсатқа жету үшін тұлғаның құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтірумен байланысты құралдарды пайдалану жиі орын алып жатады. Алайда, барлық құралдардың ішінен ең тиімді болса да, көрінеу теріс құралдарды пайдаланумен сипатталатын әрекеттердің жағымсыз сипатты иеленетіні сөзсіз.

Пайдаланылған қайнар көздері:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы 30.08.1995 ж. (02.02.2011 ж. өзгертулер мен толықтырулар енгізілді.)
2. Қазақстан Республикасы Заңы «ҚР ІІО туралы» 23.04.2014 ж. (08.11.2015 ж. өзгертулер мен толықтырулар енгізілді)
3. Қазақстан Республикасы Президентінің № 153 29.12.2015 ж. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» жарлығы
4. Ғабитов Т.Х. Заңгер этикасы. Оқу құралы. – Алматы, 2006. – 66 б.
5. Молдабеков Ж.Ж., Маханбетова А.Ә., Оралбекова А.Ш. Кәсіби этика. Оқулық. – Астана, 2008. – 158 б.
6. А.А.Салимов, А.А.Умурзакова Заңгер этикасы. оқу-тәжірибелік құралы Ақтөбе, 2016. – 66 б.
7. Кобликов А.С. Юридическая этика. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2004. – 176 б.
8. Жаринов В.М. Этика: Учебное пособие для вузов. – М.: ООО «Приор-издат», 2003. – 208 б.
9. Красникова Е. Этика и психология профессиональной деятельности: Учебник для вузов. – М., 2007. – 224 б.
10. Морозов А. Деловая психология: Курс лекций. – М., 2005. – 1040 б.
11. Психология и этика делового общения: Учебник для вузов/ В.Ю. Дорошенко, Л.И. Зотова, В.Н. Лавриненко и др./ Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. – 279 б.
12. Психология, педагогика, этика/ Под ред.: Ю.В.Наумкина.- М., 1999.
13. Профессиональная этика работников правоохранительных органов: Учеб.пособие / Под ред. Г.В.Дубова, А.В.Опалева. М., 1998.

14. Сокова З.К. Профессиональная этика: Курс лекций. М.: ЦИИНМО КП МВД России, 2000. – 204 б.
15. Шеретов С.Г. Профессиональная этика юриста: Учебное пособие. –Алматы: Юрист, 2009. – 148 б.
16. Этика юриста / Составитель Т.Х.Габитов: Учебное пособие для юридических вузов. – 2-е изд. – Алматы: Данекер, 2000. – 127 б.
17. Юридическая этика /Под ред: А.С.Кобликова. – М., 1999.
18. Ботавина Р.Н. Этика деловых отношений: Учебное пособие. – М.: Статистика и финансы, 2003. – 206 б.
19. Все об этикете. Книга о нормах поведения в любых жизненных ситуациях.- Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 б.
20. Гусейнов А.А., Иррилиц Г. Краткая история этики.- М., 1987.
21. Зеленкова И.Л., Беляева Е.В. Этика: Учебное пособие и Практикум. – Минск: НТООО «ТетраСистемс», 1997. – 320 б.
22. Зеленый В.А., Курбаев Е.А. Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел: Учебно-методический комплекс / Под общ.ред.О.К.Биктасова. – Семипалатинск: СЮК МВД РК, 2004. – 260 б.
23. Зеленухин А.В. Предмет и категории этики: Учебное пособие. –Саратов: СГАП, 2002. – 124 б.
24. Ибрагимов М.М., Куличенко В.В., Съедин Б.Г. Профессиональная этика и этическая культура сотрудников органов внутренних дел – Киев, 1990.
25. Карпец И.И. Уголовное право и этика. – М., 1985.
26. Кильмашкин Н.Ф., Кильмашкина Т.Н. Психологические средства общения в системе ОВД: Учебное пособие. – Кустанай: КВШ МВД РК, 1996. – 60 б.
27. Кокорев Л.Д., Котов Д.П. Этика уголовного процесса. – Воронеж, 1993.
28. Кондрашов В.А. Этика. – Ростов-на-Дону, 1998.

29. Кондрашов В.А., Чичина Е.А. Этика. Эстетика.- Ростов-на-Дону, 1999.
30. Кунанбаев А. Слова назидания. — Алматы, 1999
31. Литвин А.Н. Деловой этикет. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. — 224 б.
32. Лыков А.Ф. Казахстанский полицейский: духовное богатство, моральная чистота, физическое совершенство. Пособие для руководителей ОВД, сотрудников воспитательно-кадровых аппаратов и слушателей УЗ МВД РК. — Алматы: Данекер, 2003. — 36 б.
33. Опалев .В. Умение обращаться с людьми. Этикет делового человека. М.: Культура и спорт, 1996.
34. Пиз А. Язык телодвижений. — М.: Прогресс, 2008. — 164 б.
35. Разум сердца: мир нравственности в высказываниях и афоризмах. — М., 1990.
36. Соловьев В.С. Оправдание добра — М., 1996.
37. Халиулина В.П. Профессиональная этика юриста: Учебное пособие — М.: Изд-во РУДН, 2004. — 161 б.
38. Шепель В.М. Имиджология. Секреты личного обаяния. М.:Культура и спорт. ЮНИТИ. 1994 (2-е изд. — 1997).
39. Щеглов А.В. Профессиональная этика сотрудников органов внутренних дел. — М., 1999.

40. Энциклопедия этикета. СПб., 1996.
41. Этическая мысль: Научно-публицистические чтения / Под. общ.ред. А.А.Гусейнова. – М.: Республика, 1990. – 480 б.

С.А.МЕНДЫБАЕВА

**ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы
Оқу - әдістемелік құралы**

2024 жылғы___ жинаққа тапсырылды.

Мөрге қол қойылды «__» 2024ж.

Форматы 18х25 Офсеттік қағаз. Офсеттік басып
шығару.

Таралымы ___дана.

ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң
институтының баспаханасында басылған
030011, Ақтөбе к. 41 разъезд, Курсанттық тас жолы,
1.